

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної
науки

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**«Становлення станово-представницьких органів влади
у слов'янських країнах (XV–XVII ст.)»**

Студента 4 курсу, група ІА-41

Спеціальність 032 Історія та археологія

Никорак Андрій Михайлович

Кервіник:

Дебенко Василь Зіновійович

Кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська

шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМАТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО АСПЕКТУ.....	8
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ В ПОЛЬЩІ, РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.....	24
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ В ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ.....	47
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. У період XV–XVII століть у слов'янських країнах відбувалися важливі соціально-політичні трансформації, які зумовили формування станово-представницьких органів влади. Ці інституції стали важливим елементом політичної системи, сприяючи поступовому переходу від феодальної моделі управління до більш складних форм державного устрою. Виникнення станово-представницьких органів було результатом взаємодії соціальних, економічних і політичних чинників, включаючи зростання ролі міських спільнот, розширення прав дворянства та потребу монархів у підтримці ключових суспільних груп. Дослідження цього процесу дозволяє глибше зрозуміти еволюцію державності в слов'янських країнах та специфіку взаємодії між різними соціальними станами в контексті тогочасних європейських тенденцій.

Дослідження становлення станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст. є актуальним з кількох причин. По-перше, цей період знаменує важливий етап у формуванні політичних структур, які визначали взаємодію між владою та суспільством і заклали основи для розвитку сучасних державних інституцій. По-друге, вивчення цих процесів сприяє розумінню специфіки соціально-політичного розвитку слов'янських народів, їхнього внеску у загальноєвропейський контекст та унікальних моделей взаємодії між різними соціальними групами. По-третє, аналіз цього явища дозволяє встановити закономірності еволюції політичних систем, що є цінним для сучасних досліджень політичної історії та інституціональної теорії. Актуальність теми також обумовлена необхідністю відновлення історичної пам'яті, зокрема у контексті подолання ідеологічних нашарувань, які вплинули на інтерпретацію цих процесів у минулому.

Питанням, пов'язаним із дослідженням особливостей становлення станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах (XV–XVII ст.), присвятили свої праці такі дослідники як J. Bardach, M. Borucki, J. Čechura, P. Čornej, J. Choińska-Mika, J. Malec, E. Opaliński, J. Pánek, W. Uruszczak і ін.

Проте у вітчизняній дослідницькій літературі досі залишається недостатньо

дослідженою тема становлення станово-представницьких органів влади у Польщі та Чехії в XV–XVII ст. Цим обумовлена актуальність даної роботи.

Метою дослідження є комплексний аналіз процесу становлення та розвитку станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст., а також визначення їхньої ролі в еволюції політичних систем того часу.

Об'єктом дослідження є станово-представницькі органи влади у Польщі та Чехії XV–XVII ст. як історичне явище, що відображає процеси соціально-політичного розвитку, взаємодії між суспільними станами та формування державних інституцій.

Предметом дослідження є аналіз процесу становлення, структура, функції та діяльність станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст., а також їхній вплив на розвиток політичних систем і державності в цьому регіоні.

Для досягнення мети дослідження визначено такі основні **завдання**:

- зробити історіографічний огляд праць, присвячених питанням, пов'язаним із темою дослідження;
- проаналізувати історичні передумови формування станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст., зокрема соціально-економічні, політичні та культурні чинники;
- характеризувати структуру, функції та повноваження станово-представницьких органів влади, виявивши їхні ключові особливості у кожній з досліджуваних країн;
- визначити роль станово-представницьких органів у політичній системі тогочасних слов'янських держав, їхній вплив на формування державного управління та розвиток правових інститутів;
- дослідити взаємодію між соціальними станами та владними інституціями, яка здійснювалася через діяльність станово-представницьких органів;
- виявити спільні та відмінні риси у процесі становлення цих інституцій у Польщі та Чехії, з урахуванням регіональних і загальноєвропейських тенденцій;
- проаналізувати значення станово-представницьких органів влади у Польщі

та Чехії та їхнє місце у контексті європейської історії.

Методи дослідження. Методи дослідження включають історико-порівняльний метод (для виявлення спільних і відмінних рис у становленні станово-представницьких органів влади в різних слов'янських країнах); системний підхід (для аналізу станово-представницьких органів як частини політичної системи та їхньої взаємодії з іншими інститутами влади); історико-генетичний метод (для дослідження еволюції станово-представницьких органів від їх виникнення до розвитку в межах конкретних історичних умов; проблемно-хронологічний метод (для поетапного вивчення процесів формування і функціонування станово-представницьких органів у певний період; контекстуальний аналіз (для врахування соціально-економічних, політичних і культурних умов, які впливали на розвиток цих інституцій; метод історичної реконструкції – для відтворення діяльності станово-представницьких органів на основі джерел); порівняльно-правовий метод (для аналізу юридичних засад функціонування станово-представницьких органів у різних країнах).

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі становлення та функціонування станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст., таких як Польща та Чехія, що здійснено з урахуванням регіональної специфіки та загальноєвропейських тенденцій. У рамках дослідження:

- систематизовано та узагальнено дані про станово-представницькі органи влади у Польщі та Чехії, зокрема їхню структуру, функції та правові основи.
- виявлено спільні та відмінні риси у формуванні й розвитку цих інституцій у Польщі та Чехії;
- проаналізовано вплив соціально-економічних і політичних факторів на еволюцію станово-представницьких органів, що дозволило глибше зрозуміти їхню роль у формуванні державності;
- встановлено місце цих органів у політичній системі слов'янських країн та їхній зв'язок із загальноєвропейськими процесами державотворення;
- запропоновано нові підходи до оцінки взаємодії між владними інституціями

та соціальними станами через призму діяльності станово-представницьких органів.

Дослідження розширює існуючі уявлення про становлення інститутів представницької влади в історичному та порівняльному контексті.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вирішення низки наукових, освітніх та прикладних завдань:

- у науковій сфері результати дослідження можуть бути основою для подальших досліджень політичної історії, історії державності та інституційного розвитку слов'янських країн;

- в освітньому процесі матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні курсів з історії Східної Європи, політології, теорії держави і права, а також спеціалізованих дисциплін з історії суспільно-політичних інститутів;

- у популяризації історичних знань висновки дослідження можуть бути використані для створення науково-популярних публікацій, виставок та лекцій, спрямованих на ознайомлення широкої аудиторії з історією становлення представницьких органів влади;

- у прикладній діяльності результати можуть слугувати основою для порівняльного аналізу розвитку сучасних представницьких інститутів влади, їхньої еволюції та взаємодії із суспільством;

- отримані дані можуть бути використані в музейній справі, при розробці інтерактивних експозицій, присвячених політичній історії слов'янських країн.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, формулюються мета і завдання дослідження, визначаються об'єкт, предмет, методи дослідження, наукова новизна, практичне значення отриманих результатів та коротко описується структура роботи.

У розділі 1 представлено історіографічний аналіз праць, присвячених питанням, пов'язаним із темою дослідження;

У розділі 2 досліджується структура та функції станово-представницьких органів у Польщі в XV – XVII ст. – досліджується організація цих органів, їхні

основні повноваження, роль у політичній системі.

У розділі 3 досліджується структура та функції станово-представницьких органів у Чехії в XV – XVII ст. – досліджується організація цих органів, їхні основні повноваження, роль у політичній системі.

В висновках узагальнюються основні результати дослідження, формулюються висновки щодо ролі станово-представницьких органів у розвитку державності слов'янських країн.

Список використаних джерел містить перелік історичних, наукових та інших джерел, використаних у дослідженні.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМАТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО АСПЕКТУ

Дослідження станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст. є важливою складовою вивчення політичної історії Європи. Цей період характеризується формуванням нових форм політичного представництва, які мали на меті врівноважити відносини між монархією та суспільством, а також забезпечити участь соціальних станів у прийнятті ключових рішень. Історіографія цього питання відображає не лише розвиток наукових підходів до аналізу станово-представницьких інститутів, але й зміну акцентів у дослідженні ролі окремих соціальних груп, династичних відносин та впливу зовнішньополітичних факторів.

Науковий інтерес до вивчення становлення станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах почав активно формуватися у XIX ст., коли дослідники прагнули зрозуміти роль цих інституцій у розвитку національних держав. У XX ст. Тема набула нового звучання у зв'язку з розширенням міждисциплінарних підходів, які включають аналіз політичної, соціальної та культурної історії. У сучасній історіографії особлива увага приділяється порівняльному аналізу функціонування станово-представницьких органів у різних слов'янських країнах, таких як Польща, Чехія.

Особливе місце в дослідженнях займає аналіз сейму Речі Посполитої, який став одним із найвідоміших прикладів станово-представницької системи. Цей орган відігравав ключову роль у процесі прийняття законів, формуванні бюджету та здійсненні зовнішньої політики. У Чехії важливим інститутом був Земський сейм, який виконував схожі функції та забезпечував певний баланс між королівською владою та інтересами шляхти, духовенства і міщан. В інших слов'янських країнах, таких як Угорщина чи Сербія, також існували подібні органи, хоча їх структура та вплив могли суттєво відрізнятися залежно від внутрішніх та зовнішніх обставин.

Важливим аспектом є розуміння соціальної бази цих інституцій. Основними учасниками станово-представницьких зібрань були шляхта, духовенство, міщани,

а подекуди й представники селянства. Така багаточасова структура дозволяла враховувати інтереси різних верств населення, хоча перевага часто залишалася за привілейованими станами. Ці органи не лише брали участь у законодавчій діяльності, але й могли виступати посередниками між монархом та підданими, сприяючи зменшенню соціальної напруги.

Станово-представницькі органи також мали значення у контексті зовнішньої політики. Їх роль проявлялася у схваленні військових кампаній, укладанні міжнародних угод та контролі за діяльністю монарха на міжнародній арені. Це особливо помітно в періоди політичних криз чи воєн, коли участь представницьких інституцій ставала запорукою стабільності держави.

Сучасні дослідження продовжують розкривати різноманітні аспекти функціонування станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст., акцентуючи увагу на їх впливі на формування сучасних політичних систем. Порівняльний підхід дозволяє краще зрозуміти спільні риси та відмінності у розвитку цих інституцій, що є важливим для комплексного вивчення історії Центральної та Східної Європи.

Аналіз історіографії дає змогу не лише зрозуміти розвиток цієї проблематики в науці, але й виявити прогалини у вивченні питань, пов'язаних із взаємодією між центральною владою та місцевими представницькими структурами. Значна частина наукових праць присвячена польському сейму, чеським становим сеймам. Особливе місце займають дослідження динаміки стосунків між монархами та станами, впливу релігійних реформ на політичні процеси, а також ролі війни та зовнішньополітичних загроз у трансформації представницьких інституцій.

Становлення станово-представницьких органів влади у Польщі XV–XVII століть є важливим аспектом розвитку політичної системи Речі Посполитої, що значною мірою вплинуло на формування її соціальної, економічної та правової структури. Дослідження цієї теми набуло значного розвитку в історіографії, і ряд праць польських та європейських вчених зробили вагомий внесок у її осмислення. У цьому розділі здійснено огляд основних історіографічних джерел, які

висвітлюють етапи формування та функціонування станово-представницьких органів у Польщі.

Історіографічні дослідження станово-представницьких органів у Польщі умовно можна поділити на кілька етапів. Перший етап припадає на кінець XIX – початок XX століть, коли увага дослідників зосереджувалася переважно на інституційних аспектах функціонування сейму та його ролі у державному управлінні. У цей період значний внесок зробили такі історики, як Олександр Брюкнер та Владислав Смолька, які досліджували правові засади діяльності сейму та вплив шляхетської демократії на політичний устрій Польщі.

Другий етап охоплює міжвоєнний період та перші повоєнні роки, коли історики почали приділяти більше уваги соціальним аспектам діяльності станових інституцій, розглядаючи їх у контексті змін у суспільстві та впливу міжнародної політики. Значний внесок у вивчення цієї тематики зробили польські дослідники Ян Длугош та Генрик Ловмянський, які висвітлювали взаємодію між різними станами, а також роль магнатерії у формуванні політичного курсу Речі Посполитої.

Третій етап, який розпочався у другій половині XX століття й триває донині, характеризується комплексним підходом до вивчення станово-представницьких органів. Сучасні історики аналізують не лише політичні та правові аспекти, але й культурні, релігійні та економічні чинники, що впливали на функціонування сейму. Особливої уваги надається питанням участі шляхти у прийнятті рішень, впливу регіональних особливостей на діяльність представницьких органів та ролі жінок у політичному житті того часу.

Варто зазначити, що серед сучасних дослідників важливе місце посідають праці польських істориків, таких як Адам Замойський та Анджей Хвалба, які зосереджуються на аналізі причин і наслідків політичних криз, що виникали у Речі Посполитій у зв'язку з діяльністю сейму. Їхні роботи допомагають краще зрозуміти механізми ухвалення рішень, особливості політичної культури та роль зовнішніх факторів у внутрішній політиці держави.

Отже, історіографія становлення та розвитку станово-представницьких органів у Польщі XV–XVII століть є досить розгалуженою і різноманітною. Вона

охоплює широкий спектр питань – від правових і політичних аспектів до соціокультурних і міжнародних впливів. Однак попри значну кількість досліджень, залишаються теми, які потребують подальшого вивчення, зокрема питання взаємодії центральної влади з місцевими органами самоврядування та вплив зовнішньополітичних факторів на внутрішні процеси в державі. Таким чином, подальше вивчення цієї проблематики є важливим не лише для розуміння історії Польщі, але й для осмислення загальноєвропейських тенденцій розвитку представницьких інституцій.

Проблематика становлення станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах (XII–XV ст.) є складною та багатогранною. Вона охоплює процеси формування інституцій, що відображали інтереси окремих соціальних станів і водночас були важливим елементом державного управління. Вивчення цього питання посідає помітне місце в історіографії, адже дозволяє зрозуміти особливості політичного розвитку слов'янських країн у середньовіччі. Дослідники аналізують не лише механізми утворення станово-представницьких інституцій, а й їхній вплив на політичну культуру, правову систему та суспільні відносини. Значний внесок у дослідження цієї теми зробили українські історики, серед яких варто виокремити Серед українських дослідників тут можна виділити таких як: Балінський І. [53], Зайцева Т. Д. [54], Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. [55], Л. Зашкільняка, М. Крикун [56, 58], П. С. Федорчака [57] та інші.

Балінський І. [53] зосереджується на правових засадах формування станово-представницьких інституцій на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Він детально аналізує джерела права, хронологію розвитку станових органів, показуючи, як литовські та польські правові норми впливали на структуру та функціонування сеймиків і сеймів. Балінський І. Звертає увагу на роль магнатства та шляхти у посиленні політичної ваги станових органів, акцентуючи на їхньому прагненні до обмеження монархічної влади. Його праці дозволяють зрозуміти складні правові та політичні взаємозв'язки між центральною владою й місцевою елітою.

Зайцева Т. Д. [54] досліджує соціально-економічні чинники, що сприяли становленню станово-представницьких органів. У своїх працях вона підкреслює значення розвитку міст, активізації ремісництва й торгівлі для формування міщанського представництва в органах влади. Вона також аналізує роль селянства та духовенства у цих процесах, хоч і визнає обмежений характер їхнього політичного впливу. Т. Д. Зайцева приділяє особливу увагу взаємодії між різними станами, яка, за її висновками, була важливим чинником стабілізації соціально-політичної ситуації в регіоні.

Зінько Ю. А. [55] досліджує еволюцію станових зборів на українських територіях, приділяючи увагу взаємодії місцевої еліти з центральною владою. Він детально аналізує документи сеймикових зібрань, розглядає їхню структуру, порядок скликання та ухвалення рішень. Зінько робить висновок, що станово-представницькі органи виконували не лише дорадчі, а й контрольні функції, посилюючи позиції шляхти у системі влади. Він також наголошує на регіональних відмінностях у функціонуванні цих інституцій, що були зумовлені як місцевими традиціями, так і впливами іноземних правових систем.

Калитко С. Л. [55] у своїх працях розглядає політичні аспекти діяльності станових представництв, зокрема їхню роль у процесах державотворення. Він стверджує, що представницькі органи сприяли формуванню елементів конституціоналізму, обмежуючи абсолютну владу монарха. Калитко також підкреслює, що активність станових органів була неоднорідною: у деяких регіонах вони виступали активними гравцями на політичній арені, тоді як в інших їхня роль залишалася формальною. Його дослідження дозволяють зрозуміти, як представницькі інституції впливали на політичну культуру та правову свідомість населення.

Кравчук О. М. [55] зосереджується на правовому статусі різних станів у контексті формування представницьких інститутів. Він аналізує законодавчі акти, привілеї та грамоти, що регулювали участь станів у політичному житті. Особливу увагу Кравчук О. М. Приділяє правам і обов'язкам шляхти, міщан і духовенства, показуючи, як їхня правова нерівність позначалася на діяльності представницьких

органів. Він також розглядає питання доступу селянства до представництва, наголошуючи на його практичній відсутності, що свідчить про нерівноправність у середньовічному суспільстві.

Поп І. І. [55] аналізує інституційні зміни у системі влади, приділяючи особливу увагу взаємодії між становими органами та монархічною владою. Він зазначає, що станово-представницькі органи нерідко ставали інструментом боротьби між різними групами еліти, що, у свою чергу, впливало на стабільність державної влади. Поп також звертає увагу на роль монархії у скликанні та роботі станових зборів, підкреслюючи амбівалентність цих відносин: монархи використовували їх для легітимації своїх рішень, але водночас змушені були враховувати інтереси станів.

Л. Зашкільняк і М. Крикун [56, 58] досліджують європейські впливи на процеси формування станово-представницьких органів на українських землях. Вони показують, як польська та литовська моделі представництва адаптувалися до місцевих умов, поєднуючи елементи західноєвропейських традицій з місцевими звичаями. Їхні праці дозволяють простежити трансформацію іноземних правових норм у контексті українських реалій. Зашкільняк і Крикун наголошують, що станово-представницькі інституції на українських землях не були простим запозиченням, а стали результатом складного процесу взаємодії різних правових і політичних традицій.

П. С. Федорчак [57] приділяє увагу регіональним особливостям становлення станово-представницьких інституцій у Галичині та на Волині. Він досліджує специфіку правових норм і політичних традицій цих регіонів, підкреслюючи роль місцевої еліти у формуванні системи представництва. Федорчак вказує на значний вплив угорських і польських правових традицій у Галичині, що, однак, не призвело до повного зникнення місцевих звичаєвих норм. Його праці дають змогу краще зрозуміти різноманітність форм станово-представницького правління у різних частинах слов'янського світу.

Таким чином, українська історіографія проблеми охоплює широкий спектр аспектів: від соціально-економічних передумов і правових основ до політичної ролі станових представництв. Праці зазначених дослідників дозволяють не лише простежити еволюцію станово-представницьких інституцій, а й зрозуміти їхній вплив на суспільно-політичний розвиток слов'янських країн у XII–XV ст. Їхні дослідження вказують на складність і багатовимірність цього процесу, що був обумовлений як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми впливами.

Однією з фундаментальних праць, яка висвітлює історію польського державного устрою, є книга Гродзіського С. «Porównawcza historia ustrojów państwowych» (1998) [12]. У ній автор порівнює становлення державних структур у різних країнах, зокрема Польщі, акцентуючи увагу на унікальності розвитку станово-представницьких органів, таких як Сейм та сенат. Гродзіський аналізує роль шляхти в системі влади та значення конституційних актів, зокрема конституції *Nihil novi* 1505 року.

Не менш важливими є роботи Мацеєвського Т., зокрема його «Historia ustroju i prawa sądowego Polski» (1999) [26]. Автор детально розглядає розвиток правової системи Польщі та її взаємодію зі станово-представницькими органами. Він акцентує увагу на судових функціях Сейму та ролі шляхти у формуванні політичної системи.

Питання формування і функціонування Сейму, як головного станово-представницького органу, детально висвітлено в роботах Самсоновича Г. ("Polska Jana Długosza") [38]. Автор розглядає процес трансформації Сейму від консультативного органу до впливового політичного інституту, який регулював питання внутрішньої та зовнішньої політики.

Качмарчик З. та Лєснодорський Б. у своїй праці «Historia państwa i prawa Polski» (1966) [17] аналізують юридичні аспекти діяльності Сейму, зокрема вплив шляхетських привілеїв на функціонування законодавчої влади. Їхній аналіз конституції *Nihil novi* демонструє важливість цього документа в обмеженні королівської влади і посиленні позицій шляхти.

Окремо варто відзначити працю Войцеха Крігсайзен «*Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*» [29], яка досліджує внутрішні механізми функціонування Сейму, такі як процедура ухвалення законів, конфедераційний принцип, та значення «*liberum veto*».

Значну увагу в історіографії приділено також судовим органам, які діяли в межах станово-представницької системи Польщі. Урусчак В. у своїй праці «*Sejm walny wszystkich państw naszych*» (2005) [43] досліджує зв'язок між функціями Сейму та судовою системою, акцентуючи увагу на процесуальних аспектах.

Дослідження В. Вітковського ("Trybunał Koronny w Lublinie – organizacja i funkcjonowanie», 1982) [49] та В. Заржицького ("Trybunał Koronny dawnej Rzeczypospolitej», 1993) [51] охоплюють організацію та діяльність Трибуналу Корони, як вищого судового органу Речі Посполитої. Вони підкреслюють роль судових установ у забезпеченні правопорядку та взаємодії між центральною та місцевою владою.

Окрему увагу в історіографії приділено питанню місцевого самоврядування. Малец Д. та Малец Й. у своїй праці «*Historia administracji i myśli administracyjnej*» (2003) [27] розглядають еволюцію адміністративних структур на місцевому рівні, підкреслюючи їхню роль у забезпеченні ефективного управління та зв'язку між центральною владою і місцевими громадами.

Варто зазначити, що більшість авторів сходяться на тому, що станово-представницька система Польщі стала однією з найбільш розвинених у Європі XV–XVII століть. Вона була унікальною через свій шляхетський характер, систему привілеїв та принцип *liberum veto*, який мав як позитивні, так і негативні наслідки.

У своїй праці «*Representative Assemblies in Early Modern European State-Building: Evidence from Four Experiences*» Франческо Баттегаццорре [3] аналізує роль польського Сейму в контексті становлення представницьких органів влади у ранньомодерній Європі. Автор приходить до висновку, що польський Сейм намагався зайняти впливову позицію в системі влади, однак зіткнувся з обмеженнями, які поставили під сумнів здатність представницького органу безпосередньо виконувати урядові функції.

Польський Сейм, заснований у другій половині XV століття, існував поряд із центральною владою, представленою слабкою виборною монархією. Його діяльність з самого початку обмежувалася тісними зв'язками з місцевими та провінційними зібраннями (сеймиками), що підривало його автономність. Сейм складався з двох палат:

1. Сенат, члени якого призначалися королем довічно та включали міністрів, архієпископів, єпископів, воєвод і каштелянів;
2. Нижня палата, членство в якій не залежало від майнового цензу, а визначалося військовими заслугами, через що вона складалася виключно зі шляхти (шляхтича).
3. Міська буржуазія, яка до XVI століття мала певний вплив, поступово втратила свою політичну вагу, що ще більше підкреслило домінування шляхти.

Після підписання Люблінської унії 1569 року, яка об'єднала Польщу та Литву, Сейм отримав остаточну структуру: Сенат формально мав близько 150 членів, хоча через суміщення посад їх кількість на практиці була меншою, тоді як друга палата нараховувала близько 180 депутатів.

З вимиранням Ягеллонської династії у другій половині XVI століття політична влада магнатів значно посилилася. Вибори монарха, які раніше були прерогативою Сейму, стали загальним правом шляхти, що дозволило магнатам зменшити вплив середньої шляхти (представленої в другій палаті) шляхом підкорення нижчих шарів шляхти. Останні, часто позбавлені земель та економічно залежні від магнатів, становили ключовий резерв їхніх «приватних» збройних сил.

Після обрання новий король був зобов'язаний підписати так звані «Артикули Генріціанські», які закріплювали привілеї шляхти та легітимізували її право на збройний заколот (рокош). Ця політична криза також сприяла посиленню відцентрових тенденцій у системі влади. У 1589 році конституція Сейму закріпила відповідальність депутатів перед своїми виборцями, а згодом були створені реляційні сеймики, де звітувалися про діяльність центрального Сейму. Проте ці

інновації не змогли посилити центральну владу і лише сприяли подальшій фрагментації політичної системи.

На початку XVII століття, через ослаблення підтримки з боку короля, середня шляхта втратила здатність протистояти магнатам. Відтоді лише протекція високопоставлених сенаторів дозволяла шляхті захищати свої інтереси. Амбітні представники середньої шляхти іноді могли інтегруватися до еліти за допомогою магнатів, однак така система ще більше підкреслювала залежність шляхти від олігархії.

Поступово Сейм перетворився на арену політичних стратегій нестабільних коаліцій шляхетських фракцій. У відсутності сильного лідерства він втратив здатність ефективно управляти законодавчим процесом, ставши жертвою затягувань і блокувань процедур (*sisto activitatem*). У 1652 році було вперше застосовано *liberum veto*, яке дозволяло одному депутату блокувати законодавчий процес. Ця практика остаточно паралізувала діяльність Сейму, що негативно вплинуло на керованість країною загалом.

Аналіз Франческо Баттегаццорре демонструє складний і суперечливий характер розвитку польського Сейму як станово-представницького органу. Відносини між королівською владою, шляхтою та магнатами формували політичну динаміку Речі Посполитої, яка, попри спроби централізації, поступово занурювалася у кризу. Ця робота дає можливість глибше зрозуміти не лише функціонування польської політичної системи XV–XVII століть, але й роль представницьких органів у контексті ранньомодерного європейського державотворення.

Література, присвячена становленню станово-представницьких органів влади в Богемії XV–XVII ст., є досить обмеженою. Наявні праці здебільшого стосуються ширших історичних, політичних або релігійних аспектів і лише побіжно торкаються безпосередньо цієї теми. Однак деякі ключові дослідження дозволяють краще зрозуміти контекст та еволюцію станово-представницьких інституцій.

На першому місці слід згадати класичні синтетичні праці з історії Чехії, зокрема загальні, празькі та церковні історії. Вони охоплюють ширші історичні зв'язки і політичний фон подій, пов'язаних із становленням представницьких органів. Якщо в цих роботах і згадуються питання станових зборів, то лише у загальних рисах. Найповніший матеріал представлений у третьому томі праці Р. Урбанека, де приділено значну увагу представницькій адміністрації та подано огляд окремих представницьких органів у період 1440–1564 років.

Серед сучасних досліджень варто виділити синтезу Петра Чорнея, яка, хоча і стисло, містить кілька цікавих характеристик і спостережень у контексті політичної історії під час подебрадської та ягеллонської доби. Важливу інформацію з історії представницького управління в Чехії XV століття подано також у роботах К. Мали та Я. Панека [30]. Хоча старіші праці потребують критичного аналізу, вони залишаються цінними джерелами для вивчення розвитку представницького управління.

Значний внесок у розуміння структури представницького управління під час гуситських війн зробив Ф. Шмагел [39] та З. Гледікова [16].

Сучасні дослідження політичних відносин у Ягеллонській Богемії представлені працями З. Вибирала. З.Вибирал у своїй роботі комплексно розглядає ситуацію як у католицькому, так і в утравістському таборах, однак опис церковного управління займає в нього другорядне місце. П. Ворел зосереджує увагу на еволюції політичної системи станового монархізму та його конфесіоналізації. Станові сейми для нього є важливими подіями, але їхній зв'язок із розвитком форм представництва залишається поза межами його основних інтересів.

Історіографія становлення станово-представницьких органів у Богемії XV–XVII ст. спирається на обмежену кількість спеціалізованих досліджень. Проте роботи, присвячені політичній, релігійній і соціальній історії, забезпечують важливу базу для аналізу трансформації станових інституцій у контексті формування ранньомодерної богемської державності.

Книга Jaroslav Pánek, Oldřich Tůma et al., «A History of the Czech Lands» [34] є комплексним історичним дослідженням, яке охоплює багатовіковий розвиток чеських земель, включаючи важливі періоди становлення станово-представницьких органів влади в Богемії (XV–XVII ст.). Особливу увагу у контексті теми нашого дослідження мають розділи VII та VIII, які безпосередньо стосуються теми формування та функціонування станово-представницьких інститутів.

У розділі VII. «Богемські землі за Ягеллонів (1471–1526)» (автор – Jaroslav Boubín) висвітлюється період чесько-угорської персональної унії та соціально-політичний устрій чеських земель у часи династії Ягеллонів. Підрозділ «Стани та суспільство в Ягелонський період» дає змогу зрозуміти роль станових зборів (зокрема земського сейму) в управлінні чеськими землями. У ньому аналізуються стосунки між королем та станами, а також їхній вплив на суспільно-політичні процеси в контексті передреформаційного періоду. Цей розділ також важливий для розуміння соціальної структури суспільства, яка була фундаментом для функціонування станових інституцій.

Розділ VIII. «Чеські стани у складі Габсбурзької монархії (1526–1620)», написаний Jaroslav Pánek, докладно розглядає інтеграцію чеських земель у центральноєвропейську монархію Габсбургів та зміни у становому представництві. Підрозділ «Land of the King and the Estates» є ключовим для розуміння балансу влади між королем і становими зборами, а також трансформації станової системи під впливом центральної влади. Також описано наростання конфліктів між чеськими станами та Габсбургами, що завершилося чеським повстанням 1618–1620 рр.

У підрозділі «Суспільство та культура перед Тридцяти літньою війною» представлений ширший соціокультурний контекст, що вплинув на діяльність станових інституцій у переддень Тридцятирічної війни, а також аналізуються зміни у функціонуванні сейму під час зростаючого тиску монархії.

Розділ IX. «Бароковий абсолютизм (1620–1740)» (Jiří Mikulec), хоча він і стосується вже пост-станового періоду, містить підрозділ «Конституційні та

соціальні зміни під час Тридцятилітньої війни», який є важливим для розуміння занепаду станово-представницьких інститутів після поразки станів на Білій Горі (1620 р.) та запровадження абсолютистської форми правління.

Книга «A History of the Czech Lands» пропонує широке й багатогранне висвітлення історії становлення станово-представницьких органів влади в Богемії. Вона надає важливий контекст для аналізу політичної, соціальної та культурної еволюції чеських земель, показуючи, як змінювалися ролі та вплив станів у різні періоди – від автономії часів Ягеллонів до поступового обмеження їхньої влади в рамках Габсбурзької монархії.

Ця праця є цінним джерелом для вивчення взаємодії між станово-представницькими органами та монархічною владою, а також для розуміння впливу загальноєвропейських процесів, таких як Реформація, Контрреформація та Тридцятирічна війна, на політичну систему Богемії.

Дослідження історіографії станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII століть свідчить про багатогранність і багаторівневість підходів до аналізу цієї теми. Упродовж XIX–XX століть науковий інтерес до станово-представницьких органів був зосереджений переважно на політико-правовому аналізі, який досліджував формальні аспекти їхньої структури, функцій та повноважень. Роботи цього періоду відзначаються детальним описом законодавчих актів, протоколів засідань і регламентів діяльності.

У XX столітті, з розвитком міждисциплінарних підходів, акцент змістився на соціально-економічний та культурний контексти формування цих інституцій. Зокрема, дослідники почали звертати увагу на вплив феодальної системи, розвиток міського самоврядування, зміни в структурі суспільства та ідеологічні зрушення, зумовлені Реформацією та гуманістичними ідеями.

У сучасних дослідженнях науковці використовують нові методи аналізу, такі як порівняльний підхід, який дозволяє виявити спільні риси та відмінності між станово-представницькими органами різних країн. Важливим аспектом є також

вивчення ролі цих інституцій у процесах державотворення, формуванні політичної культури та забезпеченні легітимності влади.

Тож ми бачимо, що еволюція історіографії демонструє поступовий перехід від вузькоспеціалізованих до комплексних досліджень, які враховують політичні, соціальні, економічні та культурні аспекти функціонування станово-представницьких органів. Це забезпечує глибше розуміння їхньої ролі у загальноєвропейському контексті й у розвитку представницьких практик у слов'янських країнах.

Історіографія польського Сейму демонструє високу активність дослідників у вивченні його структури, функцій і впливу на суспільно-політичний устрій Речі Посполитої. Виявлено унікальність польської станово-представницької системи, яка базувалася на домінуванні шляхти, системі привілеїв і принципі *liberum veto*. Сучасні дослідження аналізують трансформацію Сейму від консультативного органу до впливового політичного інституту, а також вплив династичних і зовнішньополітичних факторів на його функціонування.

У випадку Чехії дослідження представницьких органів є менш систематизованими, але вони забезпечують важливий контекст для розуміння еволюції станово-представницьких інституцій. Увага зосереджена на періодах Ягеллонської династії та інтеграції Богемії до складу Габсбурзької монархії. Значний акцент зроблено на взаємодії королівської влади зі станами, впливі соціальних і релігійних трансформацій, а також на занепаді станової системи після Битви на Білій Горі.

Аналіз наукової літератури виявляє низку прогалин, які потребують подальшого дослідження.

Більшість наукових робіт зосереджуються на загальних рисах та принципах організації таких інституцій, приділяючи менше уваги регіональним особливостям їх діяльності. Наприклад, у літературі недостатньо аналізуються відмінності між польським Сеймом і чеськими земськими сеймами в контексті місцевих традицій, правових норм та соціальної структури. Це ускладнює розуміння впливу

регіональних факторів на формування унікальних моделей представницьких інститутів.

У наявних роботах слабо розкрито, як станово-представницькі органи співпрацювали з міськими громадами, сільськими общинами та іншими локальними соціальними утвореннями. Залишається відкритим питання про роль цих інститутів у вирішенні місцевих конфліктів, прийнятті рішень, важливих для конкретних територій, а також про ступінь їхньої залежності від місцевих соціально-економічних умов.

У той же час сучасна історіографія демонструє значний прогрес завдяки використанню порівняльного підходу, який дозволяє оцінити становлення та розвиток представницьких інститутів у ширшому європейському контексті. Порівняння станово-представницьких органів у Польщі, Чехії, Франції та Великобританії дає змогу простежити спільні закономірності, зокрема вплив феодальної системи, формування станів і необхідність у монарших компромісах із різними соціальними групами. Водночас порівняльний аналіз виявляє унікальні аспекти функціонування цих органів у слов'янських країнах, такі як роль шляхти в Польщі чи слабкий вплив чеських сеймів у контексті сильної королівської влади.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на детальне вивчення регіональної специфіки та локальної взаємодії станово-представницьких органів, що сприятиме глибшому розумінню їхньої ролі в політичній системі тогочасних слов'янських держав.

Історіографія станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII століть є вагомим внеском у дослідження політичної історії Європи, оскільки вона окреслює ключові етапи становлення та розвитку інститутів представницької влади. Дослідження істориків дозволили простежити генезис цих органів, починаючи від перших форм зборів шляхти і представників міських громад до більш розвинених органів, таких як польський Сейм чи чеські земські сейми. Особливу увагу приділено їхній еволюції у контексті соціально-економічних та політичних змін, таких як Реформація, впровадження магнатської олігархії чи зміцнення абсолютної монархії.

Історіографія також підкреслює відмінності в розвитку станово-представницьких органів у Польщі та Чехії порівняно з іншими європейськими країнами. Наприклад, у Польщі Сейм відігравав ключову роль у політичному житті шляхетської республіки, тоді як у Чехії земські сейми мали обмежений вплив через домінування монархічної влади. Такі відмінності дають змогу зрозуміти унікальність політичних систем у цих країнах.

Сучасна історіографія інтегрує підходи з інших дисциплін, таких як соціологія, антропологія та політологія. Це сприяє більш комплексному аналізу станово-представницьких органів, зокрема через вивчення взаємодії різних станів, роль економічних факторів у формуванні політичних структур та ідеологічні засади представницьких інституцій.

Попри значний прогрес, залишається низка малодосліджених питань, зокрема локальна специфіка функціонування цих органів, їхній вплив на формування місцевого самоврядування, а також взаємодія із європейськими політичними традиціями. Історіографія також висуває перспективу для порівняльного аналізу зі станово-представницькими органами інших регіонів Європи, таких як Генеральні штати Франції чи англійський парламент.

Таким чином, історіографія станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII століть не лише фіксує основні віхи їхнього розвитку, але й формує ґрунт для нових досліджень, спрямованих на розуміння цих інститутів у ширшому європейському та глобальному контексті.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ В ПОЛЬЩІ, РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Історія сейму в Польщі бере початок від слов'янських вічевих традицій і тісно пов'язана з розвитком станової системи в Польщі, що призвело до створення структур станово-представницької демократії. Перший сейм відбувся в Ленчиці в 1182 році.

З поступовим розвитком станової системи в Польщі, що почалося з перших сеймових зборів у Ленчиці, польське законодавство зазнало значних змін, орієнтуючись на звичаєве право та потребу в систематизації норм. Одним із важливих кроків у цьому напрямку стали Статути Казимира III, прийняті у 1347 році, які стали основою для подальшого розвитку правової системи та закріплення об'єднання польських земель.

Прийняті у 1347 році Статути Казимира III (також відомі як Віслицько-Пьотрковські статuti 1346-47) це збірник польських законів, що був створений за правління Казимира III на основі польського звичаєвого права на сеймах у Віслиці для Малопольщі та в Пьотркові для Великопольщі в 1347 році. У 1368 році обидва статuti були об'єднані в один, і його введення по всій Польщі стало початком процесу об'єднання уділів під владою Казимира III [40].

З розвитком польського законодавства та станової системи, зокрема через прийняття Статутів Казимира III, процес політичної організації та централізації в Польщі продовжував набирати обертів. Це дозволило зміцнити інститути, які стали основою для подальшого розвитку польського парламентаризму. Одним із ключових етапів у цьому процесі став період міжкоролів'я 1382-1384 років, після смерті Людовика I Угорського.

Саме з цим періодом дослідники пов'язують початок польського парламентаризму [1; 14, р. 153]. Це був час, коли шляхта стала політично активною, що знайшло відображення в організованих конгресах (зборах). Вони стали прототипом регіональних і провінційних парламентів (польською: *sejmiki ziemskie* і *prowinjonalne*), які з'явилися пізніше. Перші загальні сейми (*conventum generale*,

parlamentum generale) з'явилися за часів правління Владислава Ягелли. Серед учасників сейму були члени королівської ради, земські урядники, а також шляхта, яка не займала посад. Крім того, до них приїжджали представники міст та делегати кафедральних капітул. Ці сейми вважалися представництвом станів Королівства. Представницький характер цього органу підкреслювався акцентуванням на присутності більшості учасників, які мали право брати участь у його засіданнях. Наприклад, загальний сейм, скликаний у Новому Корчині в 1404 році, мав включати *universi prelati, barones et milites totius regni* [36, p. 199]. Наступний, *conventio generalis omnium terrarum* [36, p. 214] відбувся в Серадзі в 1432 році. У січні 1435 року відбувся загальний сейм за участю «воєвод, каштелянів, земських шляхтичів і всього населення Королівства Польського» (*domini palatini, castellani, nobiles terrigenae et tota communitas Regni Poloniae*) [35, Dodatki, p. XLVII.].

Найстаріша згадка про парламентських представників на сеймі стосується коронаційного загального сейму, який відбувся в липні 1434 року в Кракові. На цьому сеймі були присутні: *prelati, principes, barones, dignitarii, milites, nobiles et cives*, а також «парламентські представники, які представляли залежні території Королівства Польщі» (*vota nuntiorum, qui a singulis terries, regno Poloniae subiectis advenerant*). Однак у цьому випадку, ймовірно, не йшлося про представників регіональних парламентів, а скоріше про парламентських представників феодальних володінь або, як припустив Францишек Пієкосінський, «завойованих земель» (*terrae subiecte*), до яких він відносив землі Русі [36, p. 216]. З іншого боку, документ від 14 жовтня 1435 року згадує «членів регіональних парламентів» (*nuntii terrarum*), які були уповноважені прийняти звіт від керівників монетного двору в Кракові – Анджея Лабендзя з Гождікове, Анджея Вежинька та скарбника Клауса Кіслінка [21, p. 52]. У цьому випадку йшлося про представників земель, делегованих на місце з числа шляхти, присутньої на сеймі. З цього запису зрозуміло, що вони не становили натовп на сеймі, а були згруповані за землями, які були представлені на сеймі шляхтою, що приїхала.

Практика відправлення парламентських представників, обраних на регіональних парламентах (*nuntii terrestres*), на загальний сеймик розвинулася

завдяки зростаючій важливості регіональних парламентів за часів правління Казимира IV Ягеллончика (1444–1492). Статути Нешави, видані королем, надавали регіональним парламентам право висловлювати згоду на введення нових податків і на мобілізацію [1, р. 37]. Завдяки своїм членам регіональні парламенти могли більш ефективно висловлювати свою волю королю та його раді, ніж це було можливо для лицарської спільноти на загальних сеймах. Менша група уповноважених представників регіональних парламентів могла змусити короля та його раду погодитись на їхні вимоги та йти на поступки. Це стало можливим завдяки погодженню спільної позиції всіма парламентськими представниками шляхти, присутніми на скликаному сеймі.

Більшість шляхти, без сумніву, не приходила на ці сейми. Однак, позначаючи присутність кожного, вони намагалися підкреслити представницький характер цих зборів. Характер цієї представницької функції був у своїй суті вигаданим і, як такий, недосконалим. За словами королівського легата, виголошеними перед пруськими станами в 1480 році, лише третина або навіть десята частина осіб, які мали право брати участь, приходила на загальний сейм корони, тим не менш його резолюції обов'язкові для всіх [1, р. 47]. В найдавніший період свого існування польський парламентаризм фактично обходився без інститутів парламентської репрезентації та довіреності.

Загальні сейми в XV столітті зазвичай відбувалися як конгрес високопосадовців. Нижчі посадові особи та звичайні шляхтичі приходили лише на деякі важливі сейми. Резолюції сейму, ухвалені за участі високопосадовців та земельних урядовців, діяли для всіх завдяки правилу недосконалої репрезентації. Водночас недосконала репрезентація була недостатньою у випадку питань надзвичайної важливості. Вважалося необхідним отримати схвалення шляхти на місцевих парламентських зборах. Такий метод проведення процедур був зафіксований Длугошем, коли він описував хід засідань загального сейму в Пйотркові в 1456 році [38, р. 342]. Тоді було введено новий податок, який становив половину орендної плати з усіх земель, а також з доріг, а також податок з селян і шляхтичів, які не мали кріпаків.

Парламентська репрезентація як форма представництва розвивалася з потреби здобути згоду шляхти на введення нових податків та інші порушення привілеїв шляхтичів. Недосконала репрезентація була недостатньою, оскільки базувалася на вигаданій репрезентації всього збору шляхетської громади панами та окремими лицарями, які приходили на сейм. В таких випадках було необхідно отримати реальну згоду. Парламентська репрезентація була також методом комунікації серед шляхти та вироблення спільної позиції. Така репрезентація завжди полягала в обов'язковості виконання волі виборців, тому це був імперативний або обмежувальний мандат.

Формальний початок шляхетської демократії відносять до 1505 року, коли парламент прийняв резолюцію *Nihil Novi*. Цей акт не дозволяв королю видавати закони без згоди парламенту. Крім того, король не міг змінювати права і привілеї цього стану. Основні аспекти шляхетської демократії, які були вирішальними для становища шляхти і, як наслідок, для функціонування держави, стосувалися процесу прийняття рішень у парламенті за *liberum veto* та системи виборів короля.

Представники, яких регіональні парламенти відправляли на загальні сейми в Польщі, діяли як уповноважені, що означало, що вони були мандатаріями громади шляхти конкретної провінції чи землі. Обсяг повноважень, які їм надавали, залежав від мандату, який вони отримували, тобто їхнього доручення діяти, а насправді їхнього уповноваження діяти під час сейму, особливо робити заяви від імені шляхти конкретної провінції чи землі. Мандат, який вони отримували від своїх виборців, був так званим імперативним мандатом, або наказовим, який становив старішу версію парламентського мандату в історії європейського парламентаризму. Він ґрунтувався на зобов'язанні представників діяти згідно з волею виборців. Представники могли робити заяви про волю лише в межах тих повноважень, які їм надавали. Згода, висловлена представниками, прирівнювалася до згоди самих виборців саме завдяки точному зв'язуванню обсягу наданих повноважень, які були мандатом. Такий спосіб ведення справ був найкращим відображенням ідеї, вираженої римською максимою «*Quod omnes tangit, ab omnibus approbari debet*» [Що стосується всіх, повинно бути схвалено всіма] [13, р. 71]

Парламентський мандат у Польщі в давні часи на коронному сеймі, хоча й був імперативним за своєю природою, відрізнявся за змістом залежно від обсягу конкретного доручення. Це визначалося інструкціями, які надавали представникам. Інструкція була невід'ємною частиною імперативного мандату. Вона могла полягати в наданні їм повних повноважень (*plena potestas*) або обмеженні обсягу їхніх повноважень (*limitata potestas*). Королівські легації, які направлялися до місцевих парламентів перед кожним сеймом, зверталися з проханням надати представникам повні законодавчі повноваження (*plena potestas*). Надання їм повних повноважень, які фактично являли собою необмежене доручення, створювало надію на позитивний результат сесії сейму та на те, що представники погодяться на законодавство, запропоноване королем і сенатом. Обмежені повноваження (*limitata potestas*) полягали в повному відхиленні королівських пропозицій (негативна інструкція) або згода залежала від виконання певних заздалегідь визначених умов, що зазвичай означало прийняття вимог шляхти монархом (умовна інструкція), або згода надавалася лише на деякі пости короля (частково позитивна інструкція). Прибуття представників на сейм з обмеженими повноваженнями (*cum limitata potestate*) означало на практиці необхідність проведення тривалих дебатів для досягнення компромісу, який мав шанс бути загальноприйнятим на сеймі або поза сеймом на післясеймових місцевих парламентах.

Інструкція, яку надавали представникам місцеві парламенти, зазвичай була зібранням вказівок з різним змістом, що містили численні посилання на пропозиції корони. Інструкція стосувалася, зокрема, пропозицій, що стосувалися питань оподаткування, а також інших питань, пов'язаних із обороною країни. Крім того, вона включала різні постулати, думки, скарги та інші заяви, що були важливі для шляхти. Усе вищезгадане мало бути представлене королю, сенату та всім, хто брав участь у сеймі. Надання повних або обмежених повноважень щодо питань, що стосуються пропозицій корони, було лише одним із елементів інструкції. Сама інструкція часто була необхідною для успіху сесій сейму. Це пояснює регулярні звернення короля до шляхти з проханням надіслати представників *cum sufficienti*

instructione. Без сумніву, надання представникам повних повноважень на законодавчі дії наближало парламентський мандат старої Польщі до представницького мандату, який існує в сучасних парламентах. На практиці такі випадки були відносно рідкісними. За правління Сигізмунда I лише 4 сейми відбулися, на які представники прибули з *cum plena potestate* [42, p. 48]. Як правило, представникам надавали обмежені повноваження, і найпоширенішою формою були умовні інструкції. Згода представників на нові податки залежала від прийняття статей представників, які були подані королю та сенату. За словами Константи Гжибовського, цей тип інструкцій був інструментом, який шляхта використовувала у своїй боротьбі проти політики короля та сенату, захистом середнього стану шляхти від тиску магнатів, а також засобом витискання згоди на виконання програми реалізації прав [42, pp. 84, 87].

Запровадження системи парламентського представництва як основи для ухвалення законів сприяло централізації держави, оскільки місцеві парламенти не могли надавати повноваження своїм представникам і не враховували позицію інших шляхтичів з інших провінцій. Юридична вимога для короля отримати згоду шляхти на ухвалення податкових законів створила нові можливості для здобуття цієї згоди легше, впливаючи на самих представників замість того, щоб шукати схвалення місцевих парламентів. Як наслідок, діяльність парламентського представника, який був мандатарієм, залежала від волі представляваного народу. Насправді в 16 столітті з'явилися думки, що парламентські представники є представниками всієї *communitas nobilium*, тобто всієї спільноти шляхти. Канцлер Польщі Ян Очеський заявив у 1551 році, що депутати не представляють провінції, а всю країну. На нашу думку – на відміну від точки зору Констанции Гжибовської, який надавав надмірне значення цій цитаті, – це була більше бажання чи вияв усвідомлення еліт влади. Реальність була іншою. Подальший розвиток лише зміцнив процес більш тісного зв'язку представника з тими, кого він представляв, що виражалося в утриманні від надання *plena potestas*, хоча й існували винятки з цього. Ми спираємося на думку J. Choińska-Mika, згідно з якою мазовецькі сейми за часів правління дому Васів «wiele razy wychodziły naprzeciw postulatowi króla,

udzielając swoim posłom absolutam facultatem» [неодноразово відповідали на вимоги короля, надаючи своїм послам absolutam facultatem] [8, с. 43].

Представницький мандат фактично означав свободу дій для депутатів сейму. Це може призвести до створення олігархічного правління, якщо члени ігнорують волю виборців. Демократія, заснована на існуванні парламентських інститутів за участі представників парламенту, які постійно пов'язані з виборцями завдяки механізму імперативного мандату, більше відповідає ідеї демократії. Механізм імперативного мандату, прийнятий в Польщі в давнину, відповідав демократії шляхти і забезпечував її функціонування. Цьому жодним чином не заважали інструкції, надані представникам, оскільки їхнє реальне політичне значення визначалося фактичним змістом інструкцій та політичними цілями, пов'язаними з ними, а також моральним рівнем політичних еліт. Дослідники, які вивчають життя парламенту в Польщі в минулому, звертають увагу на відмінності між інструкціями місцевих парламентів XVI століття та їхніми аналогами наступних століть. Інструкції XVI століття були значною мірою законодавчою програмою, яка пропонувала рух виконання прав середнього шляхти. Тому законодавчі та виконавчі постулати в галузях зовнішньої політики, судочинства та адміністрації часто з'являлися в інструкціях [50, р. 76].

Отже, історія сейму в Польщі має глибокі корені, які пов'язані зі слов'янськими вічевими традиціями та еволюцією станово-представницької системи. З часу першого сейму в Ленчиці 1182 року польський парламентаризм поступово набував форм, які відповідали політичним і соціальним реаліям кожного історичного періоду.

Прийняття Статутів Казимира III у 1347 році стало важливим етапом у систематизації законодавства, об'єднанні земель та зміцненні політичної централізації. Цей правовий фундамент сприяв подальшому розвитку шляхетської демократії.

Перехідний період міжкоролів'я 1382–1384 років і діяльність шляхетських конгресів заклали основу польського парламентаризму. Шляхта стала активним учасником політичного процесу, формуючи структуру регіональних парламентів і

системи представництва.

У XV столітті польські сейми розвинулися в інститути з дедалі ширшими повноваженнями. Практика делегування представників регіональними парламентами поступово перетворила їх на ключовий інструмент взаємодії між королем, шляхтою та сенатом. Водночас система імперативного мандату забезпечувала зв'язок між представниками та виборцями, створюючи умови для демократичної участі шляхти.

Прийняття резолюції *Nihil Novi* у 1505 році офіційно закріпило парламентське представництво як центральний механізм ухвалення рішень у Польщі. Це обмежило королівську владу та зміцнило позиції шляхти, започаткувавши епоху шляхетської демократії.

Інститут імперативного мандату, хоч і мав певні обмеження, забезпечував виконання волі виборців. Інструкції, що надавалися депутатам, регулювали їхні дії на сеймах, забезпечуючи баланс між королівською владою та інтересами шляхти.

Запровадження парламентського представництва сприяло централізації державної влади, підвищуючи ефективність ухвалення законів. Водночас це посилювало інтеграцію шляхти в політичний процес і формувало демократичні елементи у польській державності.

Ці аспекти розвитку польського парламентаризму демонструють унікальність та прогресивність станово-представницької системи Польщі в середньовічній Європі.

Примітною особливістю державного устрою Речі Посполитої було те, що сейм – найвищий орган державного управління – був фактично єдиним органом влади на території всієї держави. Місцевої адміністрації в сучасному розумінні цього слова: постійної, професійної та платної, фактично не існувало.

Парламент (Сейм) у Польщі існує з кінця XV ст. Він складався з трьох «нарадчих станів»: короля, палати депутатів і сенату. Головною функцією парламенту було ухвалення законів держави. Палата депутатів складалася з представників шляхти, обраних на провінційних сеймах (*sejmiki ziemskie*) і пов'язаних інструкціями цих органів [4].

На функціонування сейму Речі Посполитої при виборних королях великий вплив мали окремі парламентські традиції в Королівстві Польському та Великому князівстві Литовському. Еволюція парламентської системи в Польщі завершилася трансформацією середньовічного станового збору в ранньомодерний парламент лише в 1505 р., коли резолюція Радомського сейму (Акт *Nihil Novi*: «Нічого нового без спільної згоди») передбачала: що жоден закон не може бути прийнятий сеймом без згоди всіх учасників сесії: короля, сенату та палати депутатів. Але розстановка політичних сил була несприятливою для шляхти, а їхні вимоги до так званого руху ексекюціоністів загрожували не лише політичному становищу senatorів, але й свободі рішень короля. Лише за кілька років до унії з Литвою король став розглядати королівську палату як політичного партнера.

Загальний польсько-литовський сейм був заснований протягом останніх трьох років правління короля Сигізмунда Августа. На відміну від аналогічних інституцій у тих країнах, де станові збори зупинилися у своєму розвитку (наприклад, у Баварії, Бранденбурзі, Франції) або їхнє зростання (1528–1620) було жорстоко перервано військовою поразкою (у Богемії, Моравії та Сілезії), сейм у Речі Посполитій не лише пережив складний період перших періодів міжкоролів'я, але й значно збільшив свою вагу, включивши до своїх повноважень функції, які за Ягеллонів належали виключно королю. Об'єднуючи шляхту всіх провінцій, сейм був центральною інституцією шляхетського представництва та інтеграції в межах стану, а до 1720-х років – також міжконфесійною. Він символізував Річ Посполиту та уособлював принципи змішаної монархії, оскільки вимагав, щоб усі закони ухвалювалися спільним рішенням монарха, Сенату та Палати депутатів. Основною прерогативою сейму Речі Посполитої XVI–XVIII століть було, починаючи з 1505 року, виключне право ухвалювати закони. Однак насправді сейм був головною інституцією не лише у законодавчій сфері (особливо у податковому законодавстві), але й як наглядовий орган центральних відомств: короля, міністрів і судової системи – через сеймовий суд під головуванням короля у надзвичайно важливих справах.

Сейм мав надавати згоду на загальну мобілізацію (*levée en masse*) та надання

шляхетства, заслуховувати посланців іноземних держав, визначати стратегію зовнішньої політики, призначати комісарів для ведення переговорів (хоча його роль у ратифікації договорів і союзів є не зовсім зрозумілою). Поступово сейм посилював контроль над королем і міністрами. Важливіші посади могли надаватися королем лише під час засідання сейму. Рекомендації Сенату (*senatus consulta*) мали бути представлені сейму для отримання його затвердження.

Втручання сейму у повноваження короля частіше здійснювалося через практику, ніж через кодифікацію; наприклад, парламентське право на помилування виникло з прецеденту – скасування у 1591 році вироку про страту та позбавлення честі, винесеного за часів короля Стефана Баторія щодо Кшиштофа Зборовського. Найважливішою соціальною функцією сейму у XVI столітті та першій половині XVII століття було формування політичної свідомості шляхетної еліти та практична підготовка членів парламенту.

Сейм Речі Посполитої був зібранням трьох станів (як правових суб'єктів): короля – як представника законів Корони; Сенату – найвищих церковних та світських посадовців; і депутатів сейму – представників шляхетського стану, які одночасно представляли землі як виборчі округи на основі так званого мандата (повноважень). Це означало інструкцію сеймику, яка визначала свободу рішень депутатів, відправлених до сейму, або з «повними повноваженнями» (лат. *plena potestas*), або з «обмеженими повноваженнями» (лат. *limitata potestas*).

Король здобував повноту своїх повноважень у парламенті – сеймі, де він одночасно виступав як окремий стан і як голова Сенату. Король мав право законодавчої ініціативи, визначав початок і кінець сесій та надавав юридичну силу ухваленим конституціям. Значущість сейму, який у політичній риторичі ототожнювався із самою Річчю Посполитою, підкреслювалася колективною повагою до короля під час його сесій. Це виражалося, зокрема, в особливому типі представництва, що символізувало велич короля в сеймі. Проте специфічно розумілий польсько-литовський роялізм, який вимагав утримуватися від критики короля в публічних промовах, поступово слабшав у міру зниження авторитету сейму. У 1680-х роках цей роялізм уже став минулим, оскільки найважливіші

політичні рішення тривалий час приймалися за лаштунками, поза межами парламенту.

Сенат у Речі Посполитій був як спадкоємцем середньовічної королівської ради (лат. *curia regis*), так і парламентською палатою. Таке рішення вважалося однією з основних вад колегіальної системи державного управління, адже велика кількість учасників і брак зацікавленості більшості з них у поточних питаннях перешкоджали ефективному виконанню Сенатом своїх функцій. У Сенаті не існувало ні спадковості місць, ні відокремлення ради, а спроби короля Сигізмунда III Вази створити власний дорадчий орган (*conventiculum*) так і не були легалізовані [25, pp. 58–61].

Сенат складався з архієпископів і єпископів Католицької церкви, воєвод і каштелянів (у Литві також старости Жмудського), а також міністрів. Серед коронних і дворових урядників до Сенату входили лише ті, хто ще в XV столітті входив до королівської ради, тому гетьмани (до 1768 року) і дворовий підскарбій були виключені, оскільки ці посади були стабілізовані після формування складу Сенату. На початку XVII століття Сенат налічував (з Короною та Литвою разом) 140 senatorів, усі з яких призначалися довічно. Сесії загального сейму включали як Сенат, так і Палату депутатів.

Була спроба створити постійний парламентський орган для співпраці з королем у формі так званих резидуючих senatorів, які (згідно з Конституцією 1576 року) мали призначатися сеймом на два роки «для перебування при королі» у кількості 16 осіб, з яких четверо повинні були постійно знаходитися при королі, змінюючись кожні шість місяців. На практиці інститут резидуючих senatorів, відновлений у 1607 році, почав функціонувати лише в 1613 році, а в 1641 році їхня кількість була збільшена до 28 осіб. Їхнім завданням було надавати поради королю, здійснювати контроль за ним і його оточенням, а також звітувати про свою діяльність на сеймі.

З часом вони перестали виконувати функцію контролю за королем, але стали частиною сенатських рад, чия роль поступово зростала на шкоду сейму. Сенатські ради (лат. *senatus consilia*) склалися з усіх senatorів, присутніх при дворі, зокрема

міністрів, резидентів, а також осіб, довільно запрошених королем. Їхнім обов'язком було надання рекомендацій королю, які латинською називалися *senatus consulta*. Ці рекомендації записувалися, підписувалися та зачитувалися на початку кожного сейму. Законодавці задумували це як спосіб посилити контроль сейму над королем. Однак на практиці монархи перетворили сенатські ради на свій інструмент для обходу сейму та дій без участі Палати депутатів.

У парламенті Речі Посполитої не було формального поділу сейму на верхню та нижню палати (як Палата лордів і Палата громад в Англії). Під час спільних засідань двох палат необхідність голосувати «за» чи «проти» обмежувала свободу висловлювань senatorів, проте вони зберігали свій вплив у невеликих групах – звідси страх шляхти перед перенесенням обговорень на комісії та робочі групи (польською: *deputacja*). Вплив Сенату на зовнішню політику, ухвалення важливих рішень на сенатських радах щодо внутрішніх питань і зростання його практичної незалежності від Палати депутатів посилювалися за часів Веттінів на тлі деградації сейму, сесії якого все частіше зривалися через необхідність ухвалювати швидкі рішення.

Кількість депутатів у Палаті депутатів встановлювалася звичаєм. Після Люблінської унії в сеймі було від 140 до 170 представників, зокрема 48 – від Великого князівства Литовського. Зміна кількості депутатів сейму була пов'язана з відсутністю правових регуляцій. Наприклад, у Короні Люблінське воєводство зазвичай надсилало лише 3 представників, Краківське – 7, Руське – 14, Мазовецьке – 20, тоді як у Великому князівстві Литовському зазвичай по два представники від кожного повіту. Такий склад сейму зберігався до кінця існування польсько-литовської держави з невеликими змінами за часів Веттінів (у 1736 році Сandomirське воєводство отримало сьомого представника, а князівства Освенцимське та Заторське – другого).

Як інституція станового представництва, Палата депутатів представляла виключно світську шляхту. З початку XVI століття у ній більше не було представників нижчого духовенства (капітулів) і міщан (з 1505 року).

Ще за часів Веттінів переважна більшість представників у сеймі походила із

середньої шляхти. Певний відсоток депутатів належав до магнатських родин – головним чином це були молоді люди, які ще не отримали місце в Сенаті і спочатку задовольнялися титулярними урядами Корони та Литви, які можна було обіймати разом із парламентським мандатом. Магнати також виконували функцію маршалків (спікерів) сейму – інколи в першій половині XVII століття, а переважно за королів з династії Веттінів.

Серед депутатів були й малозабезпечені люди, зазвичай клієнти магнатів, які під час своєї служби у сеймі покладалися на фінансову допомогу своїх патронів, а з другої половини XVII до XVIII століття – і на підтримку іноземних дипломатів. Крім того, винагороди у грошовій чи іншій формі часто були як результатом, так і метою виконання обов'язків депутата. Спочатку віросповідання депутатів чи сенаторів не мало значення, але з часом кількість некатоликів зменшувалася через ослаблення позицій протестантської та православної шляхти, а також через збільшення кількості переходів до католицизму.

Спочатку місце проведення та частоту засідань сейму (зазвичай щороку) визначав король, який також встановлював порядок денний сесії. Після того як порядок засідань було врегульовано Генріковими артикулами, сейми поділялися на звичайні, які скликалися кожні два роки, та надзвичайні, які скликалися за потреби. Звичайна сесія не могла тривати більше ніж шість тижнів, а надзвичайна – більше ніж два тижні. Для продовження сесії була потрібна згода всіх депутатів.

Після Люблінської унії 1569 року спільні засідання польсько-литовського сейму зазвичай проводилися у Варшаві. Надзвичайні сейми рідко скликалися в інших містах: у Торуні (в Ратуші) під час пруської війни зі Швецією (1626 року) та в Любліні під час Північної війни (1717 року).

З 1673 року було запроваджено так звану *alternata* – щоб підкреслити рівноправність Великого князівства Литовського у федеративній Речі Посполитій, кожен третій сейм мав проводитися в Гродно. До 1734 року коронаційні сейми проводилися в Кракові.

Засідання сейму проводилися в королівських резиденціях, найчастіше в Королівському замку у Варшаві, подібно до станівських зборів в інших

європейських країнах раннього нового часу: у Чехії – в замку Градчани в Празі, у Московії – в Кремлі в Москві, у Данії – в замку Ньюборг, у Швеції – в королівському замку у Стокгольмі. Розділення між королівською резиденцією і місцем засідань парламенту відбулося в Англії, де після перенесення резиденції короля до палацу Вайтхолл (1512 року) засідання Палати громад проходили у Вестмінстері, та в Імперії, де Рейхстаг збирався у Ратуші Регенсбурга (з 1663 року).

Теоретично, порядок проведення засідань, встановлений звичаєм, не зазнавав змін, лише в XVII столітті його церемоніальна (особливо релігійна) складова була розширена. У XVII столітті послідовність процедур змінювалася лише зрідка, поки регламент сейму 1690 року не визначив порядок засідань.

Процедура засідань сейму зводилася до послідовних етапів досягнення згоди. Як слушно зазначали Януш Екес та Едвард Опалінський [11; 32], термін «одностайність», який часто використовується в літературі на цю тему, є неточним, оскільки йшлося про досягнення одностайної згоди сейму (особливо Палати депутатів) щодо всіх ухвалених постанов. Згода та компроміс досягалися через послідовні етапи обговорень, обміну думками та тиску на опонентів.

Той факт, що в парламенті Речі Посполитої рішення не приймалися більшістю голосів (*per pluralitatem*), значною мірою впливав із поваги до особистості (кожного депутата окремо), характерної для старопольської культури, а також із розуміння демократії як процесу, за якого воля більшості не нав'язувалася опонентам, а вони самі переконувалися у правоті запропонованих законопроєктів. Відповідно до принципу зважування голосів, значення мала не лише кількість прихильників законопроєкту, а й якість та стійкість їхньої згоди.

Таке розуміння одностайності застосовувалося не лише в Речі Посполитій, а й у Чехії, де під час обговорень у різних палатах голоси зважувалися (залежно від рангу голосуючих), а не механічно підраховувалися. Звісно, король і його найближче оточення, для яких право *liberum veto* було перешкодою, прагнули, щоб рішення приймалися чисельною більшістю, і використовували сейм як інструмент для реалізації своїх інтересів.

Незважаючи на свої широкі повноваження, сейм ставав дедалі менш

ефективним. Його діяльність ускладнювалася, а іноді й паралізувалася необхідністю досягти одностайної згоди та обов'язком депутатів суворо дотримуватися інструкцій своїх сейміків. Єдиним механізмом захисту від зловживання правилом одностайності був тиск громадської думки. У XVI-му та першій половині XVII-го століття (до 1652 року) більшість депутатів та сенаторів вважали, що один депутат не повинен виступати проти загального консенсусу (суперечити йому); шляхта на сейміках вимагала покарання для тих, хто перешкоджав роботі сейму або призводив до його розпуску без ухвалення законів. Довгий час перспективи втратити вплив на місцевих сейміках було достатньо для опозиціонерів, щоб утриматися від розриву сесій сейму, а коли сейм розпускався без ухвалення конституції, докладалося багато зусиль, щоб перекласти відповідальність на опонентів.

Невизначення результатів сейму, коли після шести тижнів не вдавалося ухвалити жодного акта, і його подальший розпуск стали особливо небезпечними з 1640-х років. Головною перепорою для ефективного здійснення парламентських процедур і ухвалення постанов (так званого висновку сейму) була гучно відома практика *liberum veto* (чи точніше *liberum rumpro* – розпуск сейму), ініційована в 1652 році, коли депутат з Упітів, Владислав Сицінські, не дозволив продовжити сесію в останній день, а маршал сейму Анджей Максиміліан Фредро вважав індивідуальний протест достатнім (хоча до цього випадку протест мав бути колективним, від усього сейміку), тим самим анулюючи всі акти, ухвалені під час сесії. Але «прецедент у вигляді юридичної чинності заперечення окремого депутата на сеймі 1652 року не визначив подальший хід еволюції» [7, р. 158].

У першому періоді після сейму 1652 року як реакція на протест розвинулася техніка дебатів у пасивному режимі (*in passivitate*), тобто без права ухвалювати будь-які законодавчі акти. Часом використовувалася пом'якшена форма *liberum veto*, яка припиняла роботу над постановами, коли опозиційний депутат виголошував: «Припиняю діяльність (*sisto activitatem*)» [20, pp. 117–118].

Слід відрізняти невизначення результату сейму за шість тижнів від його розпуску через *liberum veto* на той час. Таким чином, сейм 1669 року був

розпущений. Частота розпусків сейму зросла в 1662–1672 роках, у 1688 році, вперше, сейм був розпущений до виборів маршала. Невизначення результатів сейму, як і його розпуск, анулювало всі акти, ухвалені під час його сесії в конкретних питаннях – навіть ті, що були ухвалені одностайно, оскільки постанови сейму вважалися єдиними. Депутат, який розпускав сесію, не зобов'язаний був виправдовувати свій вчинок. І хоча практика розпуску сейму засуджувалася, легітимність *liberum veto* не ставилася під сумнів, а шляхетна думка вважала це право «невід'ємним елементом їхньої свободи».

Однак, заблокувати дебати або розпустити сесію було нелегко, і недостатньо було просто заплатити депутату певну суму грошей. Протести могли бути проігноровані на формальних підставах (наприклад, коли депутат був п'яний), або двері палати могли бути зачинені, щоб не дати протестуючому депутату втекти і змусити його йти на компроміс, або депутати, які наклали вето, могли бути затримані на виїздах з Варшави та Гродно і підкуплені, щоб зняти свої протести. Коли сейм розпускався, робилися спроби ускладнити реєстрацію протесту в реєстрах варшавських міських органів, але було достатньо зареєструвати його в будь-яких судових реєстрах, наприклад, за місцем проживання депутата, який наклав вето. Проекти, які намагалися формально обмежити право на вільне висловлювання – такі як пропозиції обмежити право *liberum veto* лише до процедур Сенату (1638) і переслідувати вето через судові дії (1650-і та 1660-і роки) – виявилися безрезультатними.

Після закінчення сесії парламенту представники звітували перед парламентами своїх провінцій про питання, які обговорювалися та вирішувалися в парламенті. Це було засобом для шляхти отримати вплив на державні справи. Сенат складався з членів колишньої Королівської ради, включаючи римо-католицьких архієпископів і єпископів і найвищих державних чиновників. Король як третій «нарадчий стан» скликав засідання парламенту. В принципі, парламент збирався кожні два роки на шеститижневу звичайну сесію або на коротшу позачергову сесію. Парламент прийняв закони – у той час називалися конституціями – які стосувалися доходів і витрат держави, її податків і армії.

Вирішальним питанням для функціонування шляхетської демократії було те, що парламент ухвалював рішення шляхом одностайності. Нав'язування будь-якого рішення більшості проти меншості розглядалося як порушення принципу рівності прав провінційних парламентів. Як наслідок, застосовувавши *liberum veto*, будь-який член парламенту міг негайно припинити сесію парламенту та анулювати будь-який законодавчий акт, ухвалений на сесії. На практиці *liberum veto* означало більше, ніж просто заперечення проти небажаного законопроекту. Це був принцип державного устрою, який захищав шляхту від абсолютної монархії. Він також виражав суть шляхетських свобод: члени парламенту не були зобов'язані виправдовувати *liberum veto*. Як наслідок, *liberum veto* паралізувало процес прийняття рішень. Жодна зі спроб обмежити *liberum veto* та запровадити мажоритарне прийняття рішень не увінчалася успіхом.

У шляхетській демократії короля обирали на так званих вільних виборах, знову ж таки надаючи вплив лише шляхті. Шляхтичі голосували за кандидата з-поміж себе, так що на практиці будь-хто з класу міг стати королем. Під час виборчого процесу шляхтичі погоджували з кандидатом у письмовій формі низку умов, які мав виконати майбутній король (*pacta conventa*). Вони відображали політичну та економічну програму, яку король зобов'язався реалізувати [2].

Liberalum veto було засуджено в польській історіографії як інструмент безладу та руйнування в період, коли панувала думка, що держава є цінністю сама по собі, і принципово її інтерес перевищує інтереси партій та індивідів. Однак якщо більшість депутатів хотіла прийняти закон, вони знали, як відхилити всі заперечення. Інакше кажучи, не процедури були винні у розпуску Сеймів, а люди та партії, які використовували їх з недобрими намірами.

Посередниками між Сеймом та окремими сеймиками були загальні сеймики, що називалися «генеральними», які виникали в різний час у різних провінціях; вони збиралися: у Великій Польщі – в Колі, у Малій Польщі – в Новому Корчині, в Королівській Пруссії – в Грудзенці або Мальборку, в Мазовії – у Варшаві (в церкві Святого Мартина на вулиці Півна), у Великому Князівстві Литовському – у Волковиську, а потім у Слонімі, в Подляшші (спорадично) – у Дрохичині або

Бранську. У XVI столітті генеральні сеймики, які ставили за мету знайти спільну точку зору конкретної провінції щодо пропозицій короля, що збиралися перед Сеймами (часом у Прусії та Мазовії після Сеймів), проходили досить регулярно, і на них присутні були місцеві сенатори та депутати сеймиків. Існували деякі місцеві відмінності в їхній структурі: наприклад, прусський генеральний сеймик відвідували також представники коронних міст, делегати великих міст (Гданськ, Торунь і Ельблонг) дебатовали разом з сенаторами, а делегати менших міст – разом із представниками шляхти.

Для шляхти генеральні сеймики були важливою та необхідною інституцією, хоча б з практичних міркувань. В періоди конфліктів із центральною владою (рокош) та під час численних воєн і військових конфедерацій (особливо за часів короля Яна Казимира), коли основною проблемою, з якою вони стикалися, було накладання податків, шляхта приділяла велику увагу тому, щоб усі провінції були обтяжені податками в рівних пропорціях – що вимагало місцевих консультацій перед сесією Сейму. Завчасне знання рішень окремих земель та повітів щодо політичних і економічних питань було важливим для місцевих політиків, і вони прагнули забезпечити та підтримувати ефективний і безперебійний обмін інформацією між сеймиками.

З часом значення генеральних сеймиків зменшувалося з причин, які досі викликають суперечки серед істориків, частина з яких [43] вважає, що вони були незручні для короля та королівської партії, тоді як інші [32] вважають, що саме шляхта була відповідальна за їхній занепад. Це питання залишається невирішеним, оскільки, хоча формально саме король скликав генеральні сеймики, а шляхта вносила необхідність продовження їхніх сесій у резолюціях місцевих сеймиків, депутати та сенатори, які бойкотували їх, залишалися безкарними. Видається безсумнівним, що ефективне функціонування генеральних сеймиків було незручним для магнатських партій, оскільки погодження позиції на рівні провінції ускладнювало маневрування фракцій під час сесій Сейму. Можливість досягти згоди в межах провінції ще більше зменшилася через зростаючий конфлікт між католиками та дисидентами, оскільки кожна з груп могла побоюватися

несприятливих релігійних та політичних рішень, які на неї можуть бути нав'язані.

В середині XVII століття генеральні сеймики (за винятком Пруського Генерального сеймику) вже перебували на стадії занепаду.

На місцевому рівні парламентської системи, а одночасно і місцевого самоврядування, існували сеймики. Після створення Палати депутатів їхня незалежна законодавча роль зменшилась, але обсяг їхніх повноважень збільшився. І хоча сеймик як збори шляхти землі чи повіту скликався під різними назвами залежно від питань, які мали бути розглянуті на його сесії, його територіальна сфера та особистий склад залишались постійними.

Основним видом місцевих зборів були передсеймові сеймики, які скликав король, котрий за два-три тижні до сесії Сейму відправляв свого посланця (легата) з указом від Королівської чи Литовської канцелярії (легація), що пояснював причини скликання Сейму. Їхньою основною задачею було обрання представників воєводства до Сейму.

Наведемо види та функції місцевих сеймиків в Речі Посполитій:

- Пресеймовий сеймик (*przedsejmowy*) (2 половина XV ст.) – слухав королівську легацію про скликання сейму, обирали депутатів до загального сейму та складали інструкції для них.
- Реляційний сеймик (*relacyjny*) (XVII ст.) – слухав доповіді делегатів до Сейму про сесії та його резолюції, приймав резолюції, пов'язані з виконанням конституцій, ухвалених Сеймом, або з питаннями, залишеними депутатами на рішення «братів панів».
- Виборчий сеймик (*elekcyjny*) (XV ст.) – обирав чотирьох кандидатів на вакантну посаду земського судді, з яких король призначав одного. Скликався, коли посада ставала вакантною.
- Каптуровий сеймик (*kapturowy*) (з 1572) – Організований як конфедерація, обирав офіційних осіб конфедерації та призначав каптурний суд для воєводства (землі) на період міжкоролів'я.
- Депутацький сеймик (*deputacki*) (з 1578) – збирався раз на рік для обрання депутата до Трибуналів Польщі та Литви.

- Господарський сеймик (*gospodarczy*) (початок XVII ст.) – приймав резолюції (лат. *lauda*) з питань, що стосувалися земель, перерозподілу податків, накладених Сеймом, обирала податкових інспекторів і контролювала їхню діяльність; накладала місцеві (воєводські) податки; вирішувала питання місцевих витрат і набору місцевих військ, призначала їхніх командирів; з середини XVII століття обирала комісарів до Казначейського трибуналу Корони [2, р. 229].

У XVI столітті розвинулася практика, за якою так звані вищі воєводства (Краківське на сеймік у Прошові, Сandomірське – в Опатові, Познанське та Кальське – в Свідці) обирали по шість депутатів, а решта коронних сейміків – від двох до шести представників, тоді як литовські – завжди двоє. Після 1578 року, коли було створено Коронний трибунал, і після створення Литовського трибуналу в 1581 році, депутаційні сейміки скликалися один раз на рік для виборів кандидатів до трибуналів. Спочатку їх проводили в день, визначений кожним воєводством окремо, а з 1686 року в разі Великого князівства Литовського – в перший понеділок після свята Очищення Діви Марії (2 лютого), тоді як у Короні депутаційні сейміки скликалися у перший понеділок після Успіння Діви Марії (8 вересня) і в перший понеділок після свята святого Варфоломія (24 серпня) для Подляшшя та Добржинської землі. У Великому князівстві Литовському встановлені дати депутаційних сейміків вимагали проведення на той самий день (або перед тим) передсеймових сейміків, реляційних, що передували вільнюським скликанням, та так званих економічних сейміків.

Представники та депутати обирались одноголосно – тобто, згідно з принципом єдності, без твердого опору. Щоб забезпечити представництво шляхти кожного воєводства (землі) на Сеймі та Коронному трибуналі, деякі сейміки ввели принцип більшості для вибору представників і депутатів трибуналу, тоді як інші дотримувались принципу одностайності до розпаду Речі Посполитої.

Вибірчі сейміки скликалися за необхідністю воєводами для обрання кандидатів на посади земських чиновників (камергерів, прапорonosців та до земського суду). Сейміки, які скликалися після сесій Сейму, називались

реляційними (з 1589–1591 років – реляційними), і депутати мали доповідати про свою діяльність. У Великому князівстві Литовському, з кінця XVII століття до 1730-х років, скликались делібераційні сейміки для розгляду різних питань, що їх вирішував король або шляхта в надзвичайному порядку – найчастіше у зв'язку з датою земського суду (roki) або міського суду (roczki).

Крім того, всі власники земельних маєтків з певного сеймікового округу збирались разом на військових зібраннях, які часто використовувались також для політичних цілей як королівською опозицією, так і королями (Ян Казимир у 1658 році, Міхал Корибут у 1671 році), хоча це було чітко заборонено конституціями. Іноді озброєні збори шляхти також називали сейміками, наприклад, люди з Люблінського воєводства використовували термін «кінський сеймік» (пол. *sejmik koński*) аналогічно до «Сейму на конях» (пол. *sejm konny*).

У питаннях самоврядування спочатку проводилися спеціальні сесії (з 1685 року – економічні сейміки), що відбувались під час передсеймових сейміків або депутаційних сейміків, які продовжувались на додаткову сесію, присвячену справам земель. З початку XVII століття сейміки почали набирати військові підрозділи округу, звані хоругвями (*chorągiew*). Ротмістр (пол. *rotmistrz*) округових військ призначався сейміками і отримував оплату з воєводської скарбниці. У другій половині XVII століття сейміки отримали право обирати комісарів до Коронного трибуналу, але також призначали воєводські скарбничі комісії для суду над податковими боржниками та перевірки рахунків податкових збирачів.

Існували й інші типи особливих зборів, такі як конфедератські сейміки, скликані конфедератськими чиновниками або місцевими лідерами у воєводствах і землях, а також фіскальні сейміки, звані *boni ordinis* (добрий порядок), що проводилися з метою визначення та виконання податкових платежів у виняткових обставинах. Вони не були сейміками в строгому сенсі цього слова, тобто зборами, скликаними королівським указом, але це були збори шляхти, що скликались спонтанно, і їх правова основа залишається неясною.

Значення місцевих (особливих) сейміків зростало разом із збільшенням дезорганізації центрального уряду Речі Посполитої та занепадом загальних

сейміків. Так зване «правило сейміків», яке стало синонімом кризи змішаного уряду, виникло не стільки з амбіцій шляхти захопити всю владу в Польсько-Литовській державі, скільки з необхідності. Прецедент, а згодом і правило принципу *liberum veto*, виникли не в практиці сейміків, а в палаті депутатів. Саме сеймик делегував сеймікам право затверджувати фінансові акти, збирати податки і навіть обов'язок виплачувати заробітну плату солдатам. За часів короля Сигізмунда Августа шляхта довіряла своїм представникам у Сеймі, коли досягалася угода з королем, але зростаюче поширення реляційних сейміків і дедалі більше питань, що залишалися на розсуд «панів-братів», свідчать про зниження довіри до Сейму вже наприкінці XVI століття. Громадяни Речі Посполитої поступово ставали громадянами своєї землі чи округу, а їх почуття загального блага звужувалося до меж місцевої громади.

Адміністративна слабкість, характерна для Речі Посполитої, сприяла зростаючому впливу магнатів на сейміки. У ситуації, коли староста перестав діяти *ex officio* як посередник між королем і місцевими громадами, а прямі контакти королівського двору з шляхтою в провінціях почали обмежуватися легаціями, що надсилалися на попередні сейміки, король дедалі більше використовував посередництво магнатів, які мали вплив у своїй землі. Вони могли безпосередньо впливати на хід сейміків, виступаючи з промовами та балотуючись на посаду депутата в Сеймі, або ж опосередковано – через листи та своїх прихильників серед учасників. Як свідчить дослідження Я. Дзенгієлевського [10], вже за часів короля Владислава IV відбувалася поділ карти сейміків Речі Посполитої на сфери впливу великих магнатських родів і партій, які вони представляли, хоча в багатьох регіонах (особливо в «верхніх» воєводствах) шляхта зберігала значну незалежність. Проблему надмірної залежності учасників сейміків від своїх магнатських покровителів сучасники сприймали і використовували як аргумент проти призначення клієнтів магнатів на посади маршалків Сейму.

Суперечки між фракціями магнатів і двором на форумі попередніх сейміків найчастіше трактуються як ознака слабкості центральної влади, хоча насправді це було проявом змагання за прихильність виборців, що також мало місце в інших

вільних державах, наприклад, в Англії. Найефективнішими формами впливу були не гроші чи корупція, а переконання, агітація та формування громадської думки через мережу контактів і зв'язків, головним чином родинних. За словами деяких істориків (Й. Хойнська-Міка [7; 8]), важко назвати вибори представників до парламенту в XVI–XVIII століттях «виборами» – ті, хто мав право голосу, фактично обирали своїх представників із кандидатів, поданих їм і пов'язаних з різними впливовими центрами та фігурами. Це не обов'язково означало, що депутат, який приєднався до певної фракції або був обраний нею, не міг добре представляти інтереси своєї землі чи округу. Згідно з політичними коментарями XVII століття, саме королівський двір з'являвся як основна загроза чесності Палати депутатів, особливо за часів короля Яна Казимира, коли королівська пара використовувала корупцію в невідомих раніше обсягах, також опосередковано – через призначення на посади та надання земель. Залежність від короля як покровителя отримувала набагато ширше осудження, ніж підлабузництво перед тим чи іншим магнатом, оскільки вважалося, що використання монархом фракційних методів політичної поведінки, ініційованих уже Стефаном Баторієм, суперечить функції короля.

Агітація на сейміки починалася зі стратегічної зустрічі магнатів, що належали до однієї фракції (кліки), щоб домовитися про кандидатів, яких слід було обирати, та умови фінансування їх виборів. У Великому князівстві Литовському такі методи організації використовувалися вже в другій половині XVII століття (родини Паків і Сапіг). Коли політична боротьба слабшала, лідери використовували поради та інформацію, надану активістами з числа шляхти, які, посередничаючи між шляхтою та покровителем, належали до їх партії в тих воєводствах, де вони мали традиційний вплив, або спеціальними агентами, яких називали *ductores populi*, активними на певних сейміках. Дуже часто сейміки припинялися, навіть у тих воєводствах чи землях, де був прийнятий принцип більшості, але на практиці він не дотримувався.

Теоретично було легко припинити сесію сейміку, але на практиці людина, яка прагнула це зробити, ризикувала значно більше, ніж у випадку припинення

Сейму, оскільки було більш ймовірно, що її протест буде проігноровано, і вона опиниться під тиском тих, хто хотів продовжити засідання. Не тільки вибори депутатів, але й завершення сейміків часто було результатом угоди між протилежними фракціями, чії лідери домовлялися про кандидатів шляхом ставок. Саме голосування (яке називали маркуванням) було обтяжливим і затратним за часом, тому було значно зручніше вирішити вибори під час попередніх переговорів між суперниками. Така організація передсеймікових кампаній може бути інтерпретована як симптом не лише деградації, але й модерності старопольської парламентської системи.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ В ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ

Становлення станово-представницьких органів влади в Чехії в XV–XVII століттях є важливим етапом у розвитку чеської політичної системи, в основі якої лежала необхідність врегулювання відносин між різними верствами суспільства. Важливу роль у цьому процесі відіграла діяльність короля Іржі (Jiří z Kunštátu a Poděbrad), який у середині XV століття став важливою фігурою в чеській політиці. Його правління, яке припало на часи після гуситських воєн, відзначалося намаганням побудувати стабільну політичну систему, що включала представницькі органи, здатні забезпечити співпрацю між короною, шляхтою та іншими станами.

Неочікувана смерть короля Чехії Альбрехта II в жовтні 1439 року застала країну в той час, коли жодна з владних груп не змогла досягти своїх цілей. Вихід з

надзвичайної ситуації був знайдений на з'їзді в січні 1440 року в так званому «Посланні миру», в якому шляхта та міста обох напрямків зобов'язувалися підтримувати мир та існуючий стан справ у країні до вибору наступного правителя. У Моравії з 1440 року «територіальний мир» (landfrýd) відігравав подібну роль. Центральна влада країни продовжувала бути заміщена регіональними об'єднаннями з обраними капітанами на чолі. Ольдржих з Рожмберка залишався головою католицької сторони, а серед утравістів губернатор чотирьох східних богемських регіонів, Пташек з Піркштейна, мав вирішальне слово. Інші міста таборитської ліги, зі своїми войовничими політиками, опинилися в повній ізоляції. Георгій (Іржі) з Подебрад (Jiří z Poděbrad), який після смерті Пташека з Піркштейна очолив східні богемські регіони, з недовірою спостерігав за подіями в столиці, де урядова група Менгарта з Градеця полегшувала шлях до поступової реконверсії. В ніч на 3 вересня 1448 року Георгій з Подебрад атакував Прагу і захопив контроль над містом, тим самим поклавши кінець поділу влади [34].

Прихід Георгія з Подебрад до влади на фоні релігійних суперечок в Богемії позначив вступ обачного, але рішучого державного діяча благородного походження, який рішуче продовжував політику Пташека щодо об'єднання уракуїстів на чолі з Яном Рокіценом. Противагою стороні Подебрад у лютому 1449 року стала так звана католицька ліга Страконіце, і Ольдржих з Рожмберка зміг залучити більшість шляхти з південних та західних районів Богемії на свій бік. Георгій з Подебрад успішно протистояв їм як на полях битв, так і в політиці, і за допомогою римського короля Фрідріха III (правив 1440–1493) здобув посаду земського регента на два роки на богемському сеймі в квітні 1452 року. Поки пани Рожмберка марно шукали підтримки для внутрішньої опозиції в Австрії, військові корпуси Земського адміністратора змусили представників повстанського Табора, членів ліги Страконіце та навіть панів земського миру Пльзень підкоритися у вересні 1452 р. Однак після прийняття сина Альбрехта, Ладіслава Посмертного (який ще не досяг повноліття), як короля Богемії та його коронації в жовтні 1453 року чотирнадцятирічне міжкоролів'я завершилося [34].

Протягом кількох років Земський регент Георгій з Подебрад успішно

переглянув обсяг привласнення королівської власності, забезпечив безпеку торгових шляхів, полегшив напруження між релігійними партіями та, не в останню чергу, зміцнив свою особисту владу. Це стало його перевагою, коли Ладіслав Постумний помер у листопаді 1457 року, невдовзі після досягнення повноліття. Хоча за трон боролися кілька важливих правителів, які мали перший голос у колегії імперських виборців, Богемський сейм, за згодою впливових католицьких панів, обрав Георгія з Подєбрад королем 2 березня 1458 року (правив з 1458 по 1471 рік) [34].

Георгій з Подєбрад зіштовхнувся з більшими труднощами, коли угорський король Матяш Корвін узяв на себе командування хрестовим походом проти гуситів і оголосив війну в березні 1468 року. У наступні місяці Георгій втратив значну частину Моравії та кілька фортець в суміжних країнах. Події змінилися на його користь лише на початку 1469 року в Вілемові, коли Матяш зміг уникнути розгромної поразки лише за допомогою мирних переговорів. Георгій випустив свого супротивника під заставу і в обмін на посередництво угоди з Папським престолом пообіцяв підтримати його кандидатуру на імперський трон. Матяш не виконав свою обіцянку, і коли лідери Зеленогірського табору запропонували йому чеську корону, він був обраний чеським правителем в травні 1469 року в Оломоуці. Тепер королівство двох народів мало двох королів. Відновлені бої принесли змішані результати та поразки для обох сторін до смерті Георгія 22 березня 1471 року [34].

Збіднення Церкви після гуситських війн принесло найбільшу вигоду шляхті. Поки шляхта сама конкурувала за владу з правителем, монархія вже мала дві повністю сформовані стани вищої та нижчої аристократії, і третій стан тепер готувався вийти на політичну арену. Спільне піднесення шляхти після релігійного миру 1485 року змусило королівські міста обох віросповідань, очолювані Прагою, об'єднатися для спільної оборони. Це був наступний період, а не гуситизм, коли виник урбаністичний стан у повному сенсі цього слова. Перехід до монархії станів був прискорений смертю короля Матяша в 1490 році та обранням Владислава II Ягеллона угорським королем [34].

Шляхта здебільшого досягла успіху в здобутті значної політичної автономії та ослабленні зв'язку з Богемським королівством, що сприяло неоднозначному конституційному становищу сусідніх країн. За періоду Ягеллонів стара система чеської держави, заснована на принципі васалітету, розпадалася ще більше. З XV століття була встановлена нова інтерпретація, яка розуміла Богемську корону як сукупність рівних земель із спільним правителем на чолі. Хоча Богемські штати продовжували стверджувати, що їхня позиція є вищою за штати сусідніх країн, вони натрапляли на все сильніший опір. Ослаблення зв'язків між коронними землями прискорювало довгострокову трансформацію чеської держави. Тенденція до інтеграції Богемії та Моравії з одного боку і Сілезії та обох Лужиць з іншого набирала обертів. На цю тенденцію значний вплив мала національна структура цих земель.

З XV століття в Центральній Європі почали формуватися монархії станових держав. Їх основною характеристикою був дуалізм влади, система, в якій шляхта ділила верховну владу з правителем. Співвідношення сил між двома владними центрами, що перебували в суперництві між собою, не було чітко визначене і могло, залежно від ситуації, схилитися на одну чи іншу сторону. Відмінна форма Богемської шляхти, звичайно ж, була зумовлена соціально-економічними наслідками Гуситської революції.

В історії Чехії період правління Ягеллонів ознаменував собою завершення формування станової монархії. Структура станового суспільства викристалізувалася, і в окремих землях його угруповання явно переважали правителя. Молодий король Владислав, прибувши до Чехії, не мав у своєму розпорядженні достатньо сил, щоб утвердитися проти сильного стану. Найвпливовішими представниками останнього були родичі та близькі союзники колишнього короля, від яких Владислав Ягеллонський перебував у матеріальній залежності у військовому конфлікті, що точився на той час. Одним із показників сили станів є те, що під час сейму в Бенешові в 1473 році богемські стани обох сторін обрали чотирьох земельних регентів, які мали правити королівством до укладення миру між двома королями. Подібне рішення було прийнято також у

Моравії, і лише в Сілезії та Лужицях його неможливо було прощтовхнути. Обидва королі протягом певного часу мали задовольнятися лише своїми титулами та королівськими доходами [47].

Ягеллони не змогли протистояти становій владі навіть після укладеного миру. Внаслідок гуситської революції королівська власність значно скоротилася. Ягеллони у своїй боротьбі за владу з сильною шляхтою не знайшли підтримки з боку церковних установ чи міст. Положення католицької церкви значною мірою було підірвано гуситизмом, у той час як зв'язок королівських міст із володарем послабився. Періодичні спроби королів Ягеллонів зміцнити католицьку церкву та посилити підпорядкування королівських міст не мали особливого успіху. Навпаки, вони створили загрозу принизливої поразки правителя, про що свідчить Празьке повстання 1483 р. [39].

Успіх Станів у здобутті переваги над правителем незабаром призвів до відкритого протистояння. Серйозний конфлікт між королівськими містами та шляхтою був однією з домінуючих рис внутрішньополітичної сцени періоду Ягеллонів. Перегрупування сил та інтересів у Станах проклало шлях до цього. Релігійний мир у Кутній Горі сприяв заспокоєнню релігійних суперечок, які досі розділяли маєтки. Союз обох нижчих станів, які здебільшого приєдналися до утраквізму, розпався, оскільки нижче шляхта знайшло в переважно католицькій вищій шляхті спільний інтерес у боротьбі проти сильних королівських міст [34].

Шляхта скористалося значним обмеженням влади правителя і спробувало кодифікувати здобутки, які воно здобуло протягом XV століття. В результаті цього в 1500 р. виник Владиславів земельний ордонанс. Цей набір привілеїв, постанов сеймів і висновків земельного суду, оформлений у своєрідну земельну конституцію, мав на меті остаточно підтвердити гегемонію станів, і перш за все шляхти, в Чеському королівстві. Ордонанс у своїх директивах забезпечував домінування як станів над правителем, так і шляхти над іншими конкурентами всередині станів (королівськими містами та церквою). Королівські міста були позбавлені права третього голосу на сеймі й підпорядковані повноваженням шляхетського земельного суду.

Хоча правитель схвалив Указ Владислава про землю, міський стан відмовився його поважати і почав мобілізацію; його військова сила почала поважати знать. Численні збройні сутички, а також рішучість, з якою міста почали страчувати аристократів-злочинців і спустошувати їхні сільськогосподарські угіддя, змусили шляхта частково відступити. Стани поступово прийняли кілька компромісів, серед яких особливе значення мав Вацлавський договір 1517 року. Міста домоглися визнання за ними права голосу на сеймах і відстоювали свою часткову незалежність від земельного суду; однак їм довелося підкоритися в економічних питаннях і примиритися з комерційною конкуренцією з боку шляхти [34].

У сусідніх з Короною країнах суперечки між шляхтам і станом не були такими драматичними, як у Богемії. Незважаючи на це, шляхта сильно урбанізованої Верхньої Лужиці намагалася позбавити міст політичних прав (переважно права голосу на сеймі), але вони зазнали невдачі. На противагу цьому, у Моравії, де шляхта мала характерне більше домінування над королівськими містами, розвиток відносин між станами був набагато спокійнішим, що було продиктовано з кінця XV століття їхньою компромісною угодою 1486 року та поваленням короля Владислава в 1493 році.

Консолідація влади станів у землях чеської корони призвела до юридичної кристалізації та розмежування окремих станів, між якими раніше не було чітких кордонів. Зміцнювалися ієрархічні відносини всередині земельних маєтків. Як вище шляхта, так і більш численне, хоча й більш соціально роздроблене, нижче шляхта чітко поділялося на старі й нові родини. У рамках певного стану старші, знатніші родини отримували більші права, ніж нові родини. Крім того, вузький клас гербових міщан, яким правитель дарував шляхетські титули, тепер відмежувався від рядового населення міст. У богемській аристократії провідне становище належало Рожмберкам, тоді як серед міст провідне місце зберігало Старе місто Праги [34].

У земельних сеймах, які були найважливішим органом станової влади, засідали представники всіх станів. У кожній землі відбувалися сейми, постанови

яких ставали законом. Обговорювалися важливі політичні, релігійні, економічні питання, з особливим наголосом на затвердженні податків, які були найважливішим джерелом доходу правителя. Голосування відбувалося за становою курією [30].

Богемський сейм, який у всій конфедерації мав найбільшу політичну вагу (наприклад, відігравав вирішальну роль у обранні нового правителя), мав три курії: у першій засідали лорди; у другому – нижчі шляхтичі; у третій – представники королівських міст. Релігійні представники були усунені від їхніх переговорів, що було унікальною ситуацією в Європі того часу. Хоча прелати засідали в моравському земельному сеймі, вони були віднесені до третьої курії разом із міщанами. Перші дві курії Моравського сейму займали представники вищого та нижчого шляхти.

У Сілезії ситуація була іншою. Ця земля була роздроблена на ряд дрібних князівств, одні з яких належали безпосередньо богемському королю, а інші мали власних князів різних династій, але підпорядкованих верховній владі чеського правителя. Складний склад Сілезького сейму відобразився на складних юридичних і конституційних відносинах. Її перша курія належала князям і особам такого ж високого становища; другий – боярству князівства, підпорядкованому безпосередньо королю; а третя – до міст того князівства. Тут прелати займали найпрестижнішу посаду, оскільки вони стояли разом із знаттю. У Верхній Лужиці, де земельна шляхта мала сильні міста, сейм мав лише дві курії. У першій були шляхта і прелати, а в другій сиділи міщани. Натомість сейм Нижньої Лужиці мав чотири курії: по одній для прелатів, вищої та нижчої знаті та міст. Особливе становище було закріплено за обома релігійними сановниками земель чеської корони – єпископами Оломоуца і Вроцлава – які мали право засідати в першій курії відповідних земельних сеймів, тобто сеймів Моравії та Сілезії [30].

Лише двічі за правління династії Ягеллонів відбувалися загальні сейми, на яких збиралися представники всіх чеських коронних земель. Однак, як наслідок послаблення зв'язків між окремими коронами, дієта не мала великого значення.

На додаток до земельних сеймів існували так звані сейми з меншим обсягом

і повноваженнями, які збиралися в окремих сілезьких князівствах і в деяких околицях Богемського королівства. В окремих чеських областях відбувалися регіональні з'їзди, делегуючи, наприклад, представників нижчої шляхти до земельного сейму. Представників міщан, навпаки, обирали на так званих великих зборах окремих королівських міст, які здебільшого складалися з широкого спектру ремісничих класів [19].

Окрім участі в сеймах, які збиралися час від часу, стани постійно брали участь у політиці як свого регіону, так і держави через верховних земельних урядників, які були відповідальними як перед правителем, так і перед відповідним становим угрупованням. Його очолював у Богемії верховний бургграф Праги (*nejvyšší purkrabí pražský*); у Моравії – земський намісник (*zemský hejtman*); у Сілезії верховний намісник (*nejvyšší hejtman*), а в Лужиці – земський намісник (*zemský fojt*) [34].

Вища судова влада в країні залишалася майже виключно в руках шляхти. А оскільки верховні земельні чиновники та члени земельного суду в Богемії складали королівську раду, знатні стани контролювали навіть цю важливу установу.

Вища судова влада в країні залишалася майже виключно в руках шляхти. А оскільки верховні земельні чиновники та члени земельного суду в Богемії складали королівську раду, знатні стани контролювали навіть цю важливу інституцію. Привілейовані стани становили лише меншість суспільства пізнього середньовіччя. Найчисельнішою його частиною були клієнти, які були надзвичайно різноманітними. Хоча більша частина з них проживала в сільській місцевості, все більшу частку становили міські поселення. Тільки в Богемії та Моравії в епоху Ягеллонів було близько 600 міст-клієнтів. Таким чином, за рівнем урбанізації землі Богемської корони мали явну перевагу над сусідніми Польщею та Угорщиною і наближалися до того стану, який був на той час у ряді німецьких країн.

Період після закінчення гуситських воєн характеризується поступовим розширенням станової держави та її інститутів. Мастки формувалися в різних формах та інтенсивності в усіх країнах Чеської корони, а найбільше зростання

припало на XVI ст. Найважливішим політичним форумом станів кожної країни стали сейми, поділені на курії [30, р. 22].

Вирішальне місце серед усіх сеймів, включно з іншими їхніми видами (крайовими сеймами), посідав чеський крайовий сейм, оскільки він детально переймав у своїй компетенції справи всієї Корони, а також мав вирішальну роль у виборах короля. Чеський сейм скликав монарх, за правління Ягеллонів це був найвищий бургграф (раніше бургграф Празького Граду), але після вступу Габсбургів з 1528 року сейм знову скликав монарх. Чеські земельні збори складалися з трьох курій – вищого шляхти, нижчого шляхти та міст. Кожен член зборів у шляхетських куріях мав один голос, у випадку міської курії голос завжди належав місту в цілому. Земська конституція Владислава 1500 року (у буквальному значенні цього слова її можна вважати державною конституцією), видана за часів правління Владислава Ягеллона, в рамках Чеського земельного збору, зміцнила шляхетські курії за рахунок міської курії (як і монарха). Автором тексту конституції був королівський прокурор Альбрехт Рендль з Оушави, який застосував тезу про те, що королівські міста є підданими короля і тому не можуть бути рівноправним партнером шляхти. Звісно, королівські міста не хотіли погоджуватися на нову роль, але ніколи більше, незважаючи на частковий успіх, представлений Вацлавською угодою 1517 р. (міста отримали третій голос на сеймі), їм так і не вдалося відновити позиції, які вони завоювали під час гуситських війн [30, р. 23].

Найпоширенішим порядком денним чеських регіональних зборів (а також зборів інших коронних земель) був дозвіл на стягнення податку з государя. Йшлося також про надання земельної готівки (набір війська для оборони землі), нагородження інколятом (допуск іноземців на землю, що давало їм право на купівлю земельної власності), охорону земельного спокою (порядку), налагодження релігійних умов та інші питання. Як уже зазначалося, повноваження сейму (знову ж таки не лише чеського, а й сеймів інших) приймати й обирати монарха були значними.

За своїм складом і компетенцією моравські крайові збори (сейм) дещо відрізнялися від чеських. Цей сейм також мав три курії – крім маєтної та

лицарської, це була загальна курія міст (що складалася з шести королівських міст) і прелатів (духовенства), представлена капітулами Оломоуц і Брно разом з абатами та ректорами деяких монастирів. Оломоуцький єпископ тоді вважався першим членом панського маєтку. Регіональний губернатор головував на зборах, а в деяких випадках і скликав їх [30, р. 24].

У XV столітті в окремих силезьких князівствах також створювалися збори, які зазвичай проводилися в резиденції князівства і скликалися князем. Асамблеї засідали тоді окремо в т. зв. безпосередні (королівські) князівства. Склад Силезьких зборів відрізнявся залежно від князівства – у більшості з них на зборах засідали дві курії, а саме шляхта і міста, в деяких (Крновська і Тешин) три курії (вище шляхта, нижче шляхта і міста), в Опавському краї та в Опольскоратіборському князівстві було чотири куріальні збори (вище шляхта, нижче шляхта, міста та прелати). Наприкінці XV століття для всієї Силезії було створено загальне князівське зібрання, яке складалося з трьох курій, а саме курії князів дев'яти князівств (поступово їх число збільшувалося) і вільних маєтків чотирьох станів, представників вищих станів найближчих князівств і міста Вроцлава, нарешті, від курії міст найближчих князівств. Силезький сейм був скликаний у Вроцлаві високим силезьким губернатором, який водночас головував на ньому та публікував його постанови [30].

У випадку Верхньої Лужиці та Нижньої Лужиці, протягом XVI століття, були засновані центральні збори, скликані ленами Верхньої та Нижньої Лужиці, пізніше за згодою короля. Верхньолужицькі крайові збори мали дві курії – шляхетську, до якої також входили прелати, і міську – Нижньолужицькі крайові збори мали чотири курії – верхівку, нижчу шляхту, міста та прелатів. На відміну від усіх інших зборів земель Чеської корони, до компетенції Нижньолужицьких земельних зборів належало також укладення міжнародних договорів.

Крім згаданих «головних» регіональних зборів, розвинулися менші збори, представлені в Чехії регіональними зборами (скликаються нерегулярно, часто повністю зникли), потім Хебськими, Локетськими (західна Богемія) і Кладськими зборами.

Конкретний інститут був представлений Генеральною асамблеєю країн Чеської корони. Ці збори збиралися тільки за скликанням государя, обговорювали тільки його пропозиції (пропозиції) і не відрізнялися самостійною ініціативою. У делегаціях на Генеральних зборах були представлені всі стани окремих коронних земель (крім таких земель як Чебська, Локецька і Кладська), які обиралися становими громадами окремих країн [30]. Під час голосування кожна країна мала один голос, резолюція Генеральної асамблеї була зареєстрована в чеських земельних книгах після королівського затвердження і таким чином набувала чинності. Генеральні збори збиралися дуже епізодично, за панування Ягеллонів це було двічі (в 1512 і 1518 роках), після чого цей ширший збір збирався лише в 1619 році, т. е. під час чеського станового повстання проти Габсбургів.

Окрім сейму, важливою становою інституцією був земельний суд, який став центральним місцем регулярного розгляду судових справ шляхти, а також керував земельними колегіями. На рубежі XV-XVI століть організаційна структура земських судів була завершена, а їхня діяльність у сфері вільного відкриття права була обмежена, для чого обмежувальним чинником стало прийняття провінційних постанов (у межах Чехії). Республіка, наприклад, згадана Владиславська крайова конституція з 1500 р., про заснування Моравського Зноймо з 1539 р.). Провінційні конституції не допускали судових рішень, які суперечили б їхнім положенням, тому даний суд був обмежений у визначенні права прийнятою кодифікацією. Регіональні суди діяли в усіх землях корони – Чеський крайовий суд у Богемії, Моравський крайовий суд у Моравії, у Сілезії наприкінці XV століття було створено центральний княжий суд Сілезії (Fürstenrecht), у Верхній Лужиці – Верхньолужицький крайовий суд. суд (Gericht) розвинувся з Foyt court von Land und Städten), а в Нижній Лужиці – Земельний суд Нижньої Лужиці (Gericht der Herrn Stände) [30, p. 25].

Перехід від Середньовіччя до раннього Нового часу, який в чеській історії символічно пов'язаний з подіями 1526 року, означав не лише входження Чеської держави до рамок центральноєвропейської монархії Габсбургів.

Династія Габсбургів проводила активну політику шлюбів, яка розширила її

володіння далеко на захід Європи і, у особі Карла V, досягла рівня Римського короля та імператора, а також іспанської корони (1516), що принесло значні території від Італії до Нідерландів разом із вигідними колоніями за океаном. Лише ця шляхетна лінія, з вищезгаданими перевагами та підтримкою влади й фінансів на західному континенті, могла сподіватися реалізувати свої гегемоністські наміри в центрі Європи.

Коли Людовик II Король Угорщини загинув у боротьбі з османами під Могачем у 1526 році [46], ерцгерцог Фердинанд Австрійський отримав обидві корони та намагався підтвердити спадкову владу своєї династії всупереч наполяганням аристократів щодо принципу виборності. У 1619 році претензії Габсбургів у Богемії стали очевидною причиною Тридцятилітньої війни, коли Празький сейм на мить зміг скинути Фердинанда II.

Фердинанд I, молодший із двох братів, які були членами покоління засновників Габсбургів, зміг сповна використати ці унікальні можливості. Здобувши освіту в Іспанії та керуючи австрійськими землями як ерцгерцог з 1521 року, юнак, завдяки своєму винятковому розуму та організаторським здібностям, зміг швидко зорієнтуватися в центральноевропейській політиці. Він використав хаос, викликаний поразкою під Могачем і смертю богемського та угорського короля Людовіка (Людвіка) 29 серпня 1526 року, і послідовно переслідував свою головну мету – назавжди отримати чеську та угорську корони [46]. Хоча він був підкріплений Віденськими угодами 1515 року між Габсбургами та Ягеллонами про взаємне приєднання, він не приніс цей аргумент Богемії. Впевнене богемське шляхтя боролось за вільні вибори, на яких разом із Фердинандом I вони приймали кандидатів від Баварії, Саксонії та Польщі (враховувалися також місцеві магнати з рядів богемських маєтків або нижньосілезькі князі). Однак єдиними претендентами, які мали реальні шанси протистояти Фердинанду, були герцоги Людвіг і Вільгельм із баварського дому Віттельсбахів, єдиної династії, яка намагалася зупинити драматичний підйом Габсбургів у Центральній Європі за підтримки Франції та папської курії. Тим не менш, Фердинанд I, якому довелося погодитися на значні обмеження своїх повноважень уряду під час виборчої

капітуляції, досяг успіху на виборах 23 жовтня 1526 року [46].

У виборах у Празі був один серйозний недолік: у них брали участь лише представники Богемського королівства. Однак уся держава – Богемська корона – складалася з п'яти країн. У тогочасній символіці, окрім «голови» (Богемське королівство), існувала також «головна кінцівка» (Моравське маркграфство) і ще три «кінцівки», кожна з яких була частиною одного тіла, тобто Сілезьке герцогство, Верхньолужицьке та Нижньолужицьке маркграфства. Чеські шляхтичі в своїх міркуваннях про корону керувалися переконанням, що тільки вони є гарантами єдності держави, а отже, єдиними повноправними виборцями короля. Морави, сілезці та лужичани, навпаки, просували точку зору земель, яка ґрунтувалася на принципі рівноправності всіх п'яти земель Корони, і вважали дії богемських курфюрстів проявом неприпустимої зарозумілості. На знак протесту проти порушення їхніх прав станові сейми чотирьох «суміжних» або «об'єднаних» земель визнали претензії на спадщину Анни Ягеллонської, дружини Фердинанда I, і таким чином прийняли його спадкоємство на богемському престолі. Таким чином вони розширили простір для маневру нового правителя, оскільки наступного разу він зможе використати суперечки між богемськими коронними землями для власних цілей [34].

Фердинанд I залежав від міжнародного авторитету династії Габсбургів та її сильної позиції в системі європейських держав, а також від значних фінансових джерел, включаючи позики, які надавали йому першокласні європейські банкіри (наприклад, Фуггер і Вельзер в Аугсбурзі). Видатний організатор і політик, здатний мислити в довгостроковій перспективі, він спирався на свій західноєвропейський досвід модернізації централізованої адміністрації, пристосовуючи ці знання до ситуації в Австрії та богемських землях. Маючи підтримку важливих австрійських шляхтичів, які присвятили свою кар'єру сумлінній службі Габсбургам (Гофмани Грюнбюльські, Роггендорфи, графи Зальмські та інші), він почав втілювати в життя свою ідею міцної королівської влади над союзними країнами відразу після свого вступу на богемський престол. Вперше в історії Центральної Європи з'явився централізаторський напрямок правління, який виходив за межі держави [34].

Засобом поступового об'єднання різних елементів конфедерації стала нова система монархічної адміністрації, яка була незалежною від волі станів і підпорядкована лише правителю. Ця реформа була реалізована шляхом видання придворного наказу (Hofstaatsordnung) від 1527 р., який засновував нові інституції поряд із існуючими становими відомствами, і таким чином запроваджував двосторонню державну адміністрацію. Хоча з одного боку старі інституції залишалися, поряд із ними і де-факто над ними тепер стояли нові інституції. У наступні роки особливого значення набули Таємна рада, вищий дорадчий орган правителя, і Судова палата, вищий офіс з королівських фінансових питань. Разом із Придворною військовою радою, заснованою пізніше в 1556 р., ці інституції стали основою центральної адміністрації, яка у своїх основних рисах збереглася до середини XIX ст.

Фердинанд I заборонив збори сеймів або вільних міст без королівського дозволу, а також розділив адміністрацію празьких міст. Він захопив для корони копальні в Яхимові (Йоахімсталі) у 1528 році, де з початку шістнадцятого століття графи Шліки добували срібло та карбували власні монети. У 1530 році Фердинанд відправив у відставку найбільшого магната Ягеллонської епохи, Зденека Лева з Розміти, демонструючи свою рішучість зміцнити владу корони. Для цього він створив офіси безпосередньо підпорядковані монарху у Відні, включаючи Таємну раду, Раду двору, канцелярію суду та центральну фінансову установу – палату суду. Придворна палата у Відні керувала Богемською в Празі та Сілезькою в Бреслау. Зростаюча королівська адміністрація пропонувала посади амбіційним богемським дворянам, а прогабсбурзька фракція виникла всередині маєтків, включаючи володарів Градця, Попелів з Лобковича та Берків з Дуби [34].

Стани намагалися стримати наполегливість Фердинанда. Коли в 1546 році в імперії спалахнула війна між лютеранськими князями Шмалькальдської ліги та Карлом V, станова опозиція в Богемії використала нагоду, щоб скасувати кроки Фердинанда проти їхньої традиційної влади. Коли Фердинанд скликав військові війська королівства на допомогу своєму братові, стани ухилялися, але не чинили збройного опору, особливо після того, як Моравія та Сілезія відмовилися

приєднатися. Успіх Карла V у Німеччині 24 квітня 1547 року залишив їх без союзників, і їхня опозиція зазнала краху. Фердинанд покарав лише найбільш радикально налаштованих дворян (особливо братів), конфіскувавши їхні маєтки або ув'язнивши, натомість зосередившись на королівських містах. Двох лицарів і двох міщан було страчено на площі Градчан (замкового міста) у 1547 році. Фердинанд стягнув великі штрафи з міст, позбавив їхніх привілеїв, роззброїв їх і віддав підпорядкування королівським чиновникам. Він також усунув їхню юридичну автономію, заснувавши апеляційний суд у Празькому граді, який був вищим за міські суди. Після 1547 року шляхтичі були єдиною реальною владою у Станах [34].

Станова опозиція навіть після вступу на престол Фердинанда I змогла принаймні зберегти загальні контури поділу влади між правителем і станами. Окрім нових монархічних інститутів, земельні органи, які перебували під сильним впливом станів, продовжували функціонувати. Хоча правитель не міг розпустити їх або укомплектувати їх іноземцями, за сприятливих обставин він міг призначити своїх вірних послідовників з числа місцевої знаті, наприклад, лордів Градця, Попелів Лобковича, Берків Дуба та інших. лорди і лицарі. Ці шляхтичі будували свою політичну кар'єру на королівській службі, і хоча вони ніколи не залишали стани, як правило, у конфліктних ситуаціях вони віддавали перевагу інтересам короля, а не захисту традицій і станових привілеїв.

Чеські стани обумовили визнання Фердинанда I королем у 1526 році визнанням правителем принципу виборного трону та непорушності політичних свобод і станових привілеїв [46]. Однак принцип виборності був викривлений одразу після незалежного акту суміжних земель, які також пізніше підкорилися вимогам правителя, коли він хотів домінувати над богемськими маєтками. Фердинанд I спритно наживався на суперечках між богемськими коронними землями та їхніми маєтками, і, незважаючи на свої труднощі з моравцями, сілезійцями та лужичанами, він зосередився насамперед на Богемії. Багато сил він віддав тому, щоб закріпити богемський престол за своїми спадкоємцями. Він скористався пожежею в Празькому Граді в 1541 році, коли були знищені земельні

книги та записи постанов сеймів і земельних судів, а також усі земельні привілеї. Під час сейму 1545 року, який стосувався нового запису про патенти Станів, він чинив такий тиск на Стани, що йому вдалося змінити власне коронне зобов'язання та за допомогою вмілої юридичної аргументації змусив їх визнати спадкові права Габсбургів на богемський трон.

У серпні 1547 року відбувся Барфоломіївський сейм [34]. Шляхта відмовилася від права на незалежну конфедерацію, що в майбутньому обмежувало б будь-яку опозиційну діяльність. Штати також висловили свою згоду на коронацію наступного монарха за життя чинного короля. Цим вони дозволили династії Габсбургів закріпитися на богемському троні і більше не мали можливості використовувати короточасні міжцарів'я між смертю чинного короля та вступом нового монарха на трон для вільного формулювання політичної програми та рішучого впровадження власних вимог. Проте, шляхта в цілому не постраждала, і лише питанням часу було, коли сприятливі внутрішні та міжнародні обставини дозволять їй знову згуртуватися.

Після смерті Рудольфа II його брат Матяш знову спробував зміцнити позиції католицької церкви, чий і без того слабкі позиції ще більше похитнулися т.зв. Величність Рудольфа. Уже в березні 1618 р. зібралося Станове зібрання, приводом для його скликання був шляхетський наказ про закриття двох протестантських церков у містечку Броумов, яке тоді належало ордену бенедиктинців, і навіть знесення костелу в Гробі, що належав до Празького архієпископства. Церкви будувалися лютеранськими підданими на землі, що належала католицькій владі, без її дозволу. Це було порушенням загальновизнаного тоді принципу *Cuius regio, eius religio* («Чия земля, того й віра»), який у добілогірський період вважався непорушним правом власників маєтку. Основою суперечки було нечітке тлумачення величності Рудольфа щодо того, чи мають піддані церковного майна таке ж право вільно обирати свою релігію, як і піддані камерального (= королівського) майна. Парадоксально, що в дворянських маєтках піддані не мали вибору релігії, тоді як у маєтках, що належали королю, вони мали цей вибір. 21 і 22 травня 1618 р. у Празі в Кароліні зібрався з'їзд чеських євангельських станів, що

відповідало резолюції земельних зборів 1609–10 рр. у зв'язку з маєстатом Рудольфа. За цією постановою чеські станові мали право кликати своїх захисників (адвокатів) на «особливий дорадчий збір» для захисту своїх справжніх і гаданих прав. Однак цей конвент був заборонений імператором і королем Матіашем. Засновникам конгресу було дано зрозуміти, що вони перевищують свої повноваження, і тому імператор заборонив зібрання до того, «доки той самий вогонь більше не розгориться». Проте закон 1609 р. передбачав іншу можливість мирного врегулювання спору, а саме спеціальний суд, укомплектований наполовину католиками, а наполовину євангелістами. Передбачалося, що це будуть 24 знатні особи, вибір яких був вільним вибором кожної з ворогуючих сторін. Однак у напрузі, що виникла, ніхто не думав про це рішення [47].

Через суперечки, які тривали з 1609–1610 рр. під час переговорів про величність Рудольфа, ініціаторами заборони сейму вважалися тодішні королівські лейтенанти Вілем Славата з Хлума та Кошумберка та Ярослав Боржита з Мартініц (проте, автором формулювання заборони був міністр і довірена особа імператора кардинал Хлесл) [47]. І завдяки цьому гнів некатолицьких держав обернувся проти них. Імператор також в останню хвилину змінив заборону на прохання про відкладення сейму, але вона вже не мала чинності. Стани, усвідомлюючи, що вони беруться за дуже небезпечну справу, також шукали прихильності громадської думки, хоча ця концепція була відносно ілюзорною на початку XVII століття. Тому за день до з'їзду вони зачитали по всіх пражських церквах заклик (виразно чеською та німецькою мовами), який мав підготувати тодішню пражську громаду до подальших подій. У заклику містилося також, між іншим, прохання, щоб Господь Бог прихилив серце Його Милості, Імператора, нашого пана і короля, до ласки і любові його вірних підданих, але також вирок, але також зміцнив і підтвердити серця своїх милостивих володарів маєтків. З тексту заклику зрозуміло, що навесні 1618 р. радикальний розрив з домом Габсбургів ще не стояв на порядку денному, але лідери стану усвідомлювали всю серйозність ситуації [34].

У вівторок, 22 травня 1618 р., у палаці Сміржицьких на площі Малостра відбулася нарада лідерів станової опозиції, на якій було вирішено провести

дефенестрацію наступного дня. Наступного дня, в середу, після восьмої години ранку учасники сейму «великим натовпом, на возах, на конях і пішки» вирушили до Празького Граду. Після зустрічі розпочалися молитви в т. зв у зеленій кімнаті, де відбувалися парламенти, вони під керівництвом Їндржиха Матяша Турна та Вацлава Будовця вирушили з Будова до Старого королівського палацу до тодішніх губернаторських кабінетів у флігелі Людвіка. Тут вони влаштували імпровізований судовий процес проти двох із чотирьох присутніх міністрів, Віле Славата з Хлума та Кошумберека та Ярослава Боржита з Мартініце. Після бурхливих дебатів обидва лейтенанти були визнані винними в занепокоєнні величності, ворогами маєтків і загального блага, а також у підбурення до повстання в Королівстві Чехії (верховні зрадники) і засуджені до страти, викинувши їх з вікон другого поверху, який знаходився на висоті 16-20 метрів над землею. Вагомим доказом того, що це не був миттєвий спалах гніву, є також присутність двох інших членів обласної влади, верховних бургграфів Адама зі Штернберка та Матуша Депольта з Лобковіце, яких після страти почесною процесією проводжали від замку до їхніх помешкань у празьких містах [47].

Мартініч був першим, кого захистили. Згідно з традиційним оповіданням, коли він упав, він встиг крикнути: «Jesu, Maria, miserere mei!» Один із конюшень відповів словами: «Добре, якщо його Марія допоможе йому». з вікна в канаву і побачивши живу Мартініку, він вигукнув: «На Всіх Святих! Вона йому допомогла!» Після цього Славата, який при падінні сильно пошкодив голову об карниз, і секретар Фабриціус були відбиті [34].

Усі троє вижили після падіння. Дефенест і католицька партія приписували це втручання Діви Марії. Навпаки, протестанти, а саме Павел Скала з Жори та Вацлав Будовець з Будова, стверджували, що це тому, що під вікнами палацу «застрягли» документи та інше сміття; Однак Славата це спростував, заявивши: «Я впав з того вікна не м'яко на папери, а важко на каміння, що лежало під вікном, тому я себе добряче побив і сильно пошкодив собі життя і здоров'я» [34].

Згідно з сучасними дослідженнями, достатньо велике звалище не втрималося б на крутому схилі (навіть під час археологічних досліджень під крилом Людвіка

сміттєзвалище не виявлено); швидше захищеним допоміг сам крутий схил, з якого їхні тіла сповзли після удару. Товстий одяг того часу, мабуть, також захищав жертв [34].

Після удару Мартініч допоміг Славату дістатися до палацу Лобковіце, де їх прийняла пані Поліксена. Фабрицій утік до річки. Потрясений Славата опинився під опікою пані Поліксени. Стани більше нічого проти нього не зробили; коли він видужав, то міг би поїхати на одужання в Теплице. Звідти через рік він утік до Саксонії. Одночасно зі Славатою та Мартінічем з вікна викинули урядового секретаря Філіпа Фабриціуса. Він залишився неушкодженим, тож міг втекти з міста та прямувати до Відня прямо з рову.

Тієї ж ночі Мартініч втік до Баварії. Донині на місцях ударів у саду На Валеч стоять кам'яні пам'ятники вдячним правителям [47].

Те, що сталося в замку, викликало неабиякий резонанс у Празі, вулиці й площі якої були заповнені натовпами людей, але Турн подбав про те, щоб не було заворушень проти католиків і євреїв. Наступного дня збори станів, які заснували себе як регулярні провінційні збори та присягнули наполегливо захищати свої права, обрали уряд із тридцяти директорів у парламентській залі Празького Граду, наказали провінційній готівці та конфіскували. парламентські податки, які раніше сплачувалися за короля (не інші королівські податки). 26 травня вони послали до короля у Відень рапорт про вчинене і письмовий захист усього (Апологію), запевняючи, що всі їхні кроки спрямовані тільки на захист від підмайстрів і невірних синів вітчизни. Вони не бажають, стверджували вони, робити що-небудь проти імператора, чиїми вірними і слухняними підданими вони залишаються [34].

Чеське станове повстання, яке спалахнуло в травні 1618 р. проти централізаційної політики австрійських Габсбургів, пов'язаної з просуванням католицької релігії, завершилося битвою на Білій Горі в листопаді 1620 р. Поразка на Білій Горі заклала основу для значного обмеження станових прав і привілеїв і зростання абсолютистської влади суверена. Цей процес був підтверджений публікацією Оновленої регіональної конституції в 1627 році для Богемії та наступного року для Моравії. В інших вторинних країнах, тобто Сілезія, Верхня та

Нижня Лужиця, первісна передбілогірська земельна система залишалася в силі до початку 1770-х років. У випадку Верхньої та Нижньої Лужиці вони були відокремлені від союзу коронних земель у 1635 році на основі Празького миру з Саксонією, до якої вони належали імператору та королю Фердинанду II передана як погашення військових боргів [34]. Обидві коронні землі де-юре продовжували перебувати у феодалній власності з землями Чеської корони до 1815 року, але де-факто вони стали невід'ємною частиною саксонського курфюрства.

Оновлене створення в обласній адміністрації наділило німецьку та чеську мови однаковим статусом. Компетенція регіональних зборів (особливо чеського) була принципово обмежена, а монарх по суті став виключним законодавцем. Чеський королівський престол став спадковим у династії Габсбургів, що виключало прийняття нового короля за станами. Землі Чеської корони стали невід'ємною частиною Габсбурзької монархії після Білої Гори та на основі положень Відновленого земельного устрою, що згодом було підтверджено положеннями Вестфальського миру 1648 року [34].

Внутрішнє політичне життя Чехії впродовж другої половини XVII століття не мало динаміки та конфліктного характеру, характерних для періоду до битви у Білої Гори (1620). Воно було тісно пов'язане з правителем і відбувалося переважно в межах, визначених правителем. Земельні служби, необхідні для управління чеськими землями, були перетворені на чітко королівські установи, тоді як земельні сейми, які в минулому слугували інструментом станової опозиції, слухняно виконували вимоги правителя. Богемський земельний сейм займав свою найважливішу позицію, хоча його роль в управлінні Чеськими землями була досить незначною. Іноді воно не погоджувалося з фінансовими вимогами короля, але не могло викликати реальної опозиції.

Сейми відповідали за багато сфер суспільного життя – безпеку, економіку, охорону здоров'я, релігійне життя. Їх головним завданням було затвердження податків, яких вимагав правитель: податкові переговори були тривалими й важкими, хоча в бароковому абсолютистському середовищі не було можливої прямої конфронтації з правителем. Представники сейму могли в основному

впливати на структуру податків, способи і терміни їх збору, а також відали управлінням фінансами [30].

Після видання Оновленого Земельного Устрою від передбілогірського державного адміністративного апарату залишилися лише релікти. Внаслідок дуже обмежених повноважень станові муніципалітети окремих країн продовжували мати своїм основним форумом регіональні збори, компетенція яких, однак, як уже зазначалося, була звужена до найменшої міри. Чеські земельні збори були позбавлені будь-якої законодавчої ініціативи, Моравські земельні збори залишили цю ініціативу лише в незначних справах.

На підставі відновленої провінційної конституції прелати стали повноправними учасниками провінційних зборів (насамперед чеського) як духовного стану. За значенням духовенство навіть стало першим станом (як у Богемії, так і в Моравії), хоча парламент продовжував очолювати представник панського стану. Крім духовенства і вищої знаті, в зборах продовжували засідати лицарі (нижче шляхта) і міста, кількість яких була обмежена. У Богемії лише кілька привілейованих міст брали участь у роботі парламенту (з 1709 р. у такому положенні залишалася Прага), решта міст могли лише вислуховувати пропозиції. Міста в цілому мали один голос під час голосування, тому в політичному плані вони мали таке ж значення, як і один менший шляхтич.

Головним предметом парламентського розгляду після 1627 р. було питання зборів (податків), які парламенти фактично могли затверджувати лише у формі, представленої центральною владою (сувереном). Якщо вони вже відхиляли деякі пропозиції в цій сфері, то їм не дозволялося обмежувати феодальну (монархію) владу [30].

У Сілезії, яка з усіх коронних земель (якщо абстрагуватися від обох Лужиць) найменше постраждала від обмежень Білої Гори (її безпосередньо не торкнулося Оновлене земельне утворення), як центральні княжі збори у Вроцлаві, так і збори удільні князівства залишалися незмінними. Однак і тут будь-яка законодавча ініціатива була відмовлена в стани, а разом з тим, з плином часу, значення малих княжих зборів стало падати.

Для підготовки і виконання парламентських постанов стани всіх земель почали створювати спеціальні комісії, які поступово переросли в станові крайові комітети – вони діяли в Богемії та Моравії. Їх створення мало частковий успіх, оскільки вони значною мірою замінили націоналізовану регіональну владу. Крайовий комітет очолював верховний бургграф у Чехії, у Моравії – крайовий гетьман. Чеський і Моравський регіональні комітети, окрім свого керівника, складалися з восьми обраних асоційованих членів – по два від кожної держави. Діяльність губернських комітетів обмежувалася дохідно-господарськими справами, вони вирішували звичайні дрібні справи, якщо сейм не засідав, готували матеріали для сеймових справ [30].

Результатом такої організації управління стало впровадження систематизованих підходів до збору податків, зокрема створення Великого податкового кадастру 1654 року, відомого як «Берні рула». Комісії, які були створені для реалізації цього завдання, ретельно описували господарства країни, визначаючи кількість платників податків у кожному регіоні, а зібрані дані стали основою для нового національного податкового реєстру [34].

Великий податковий кадастр 1654 року, який отримав назву «правило Берні», був результатом довгої серії переговорів між сувереном і богемськими «маєтками» – свого роду парламентською рентою, керованою переважно шляхтою та вищим духовенством. Дискусія точилася про те, як повинні збиратися податки. Результатом стало призначення комісій, обов'язком яких було написати опис усієї країни Богемії відповідно до заздалегідь визначених правил. Ідея полягала в тому, щоб цей систематичний опис сільського світу використати як основу для кількісного визначення кількості платників податків у країні. Комісії прокладали собі шлях у кожному регіоні Богемії, допомагаючи в кожному феодалному маєтку адміністраторами маєтку та Потім комісари надсилали свої звіти до Праги, і ці звіти були використані як основа для написання остаточного національного податкового кадастру 1654 року «Бемі рула».

Процес формування станово-представницьких органів у Чехії розпочався в умовах посилення впливу феодалної системи, зростання ролі шляхти та міст, а

також зміцнення традицій середньовічного права. Значний вплив на політичний розвиток мали гуситські війни, які заклали основи політичного плюралізму та сприяли піднесенню станових представництв.

Чехія мала розвинену систему станово-представницьких органів, центральним з яких був сейм. До його складу входили представники шляхти, духовенства, міст і королівських посадовців. Сейм відігравав ключову роль у законотворчому процесі, вирішенні податкових питань, питаннях війни й миру, а також контролював виконання королівської влади.

Гуситський рух значно вплинув на характер станово-представницької системи в Чехії. Він посилив роль нижчої шляхти та міст, що заклало основи для демократизації політичного життя. Декларація про чотири пражські статті стала основою для політичних домовленостей між станами та королем.

У XVI ст. станово-представницькі органи Чехії досягли свого піку впливу, зокрема, завдяки ухваленню Конституції 1526 року, яка регламентувала права й обов'язки станів. Проте у XVII ст., після Білогорської битви 1620 року, станово-представницька система зазнала суттєвих змін. Габсбурги ліквідували політичну автономію Чехії, а роль сейму стала номінальною.

У період XV–XVII ст. ці органи стали ключовим елементом політичної системи Чехії, забезпечуючи баланс між монархічною владою та станами. Вони сприяли розвитку правових і політичних традицій, які залишили значний вплив на подальшу історію Чехії.

Таким чином, становлення станово-представницьких органів у Чехії стало важливим етапом у розвитку політичної системи, заклавши основи для подальших демократичних реформ, хоча їхній вплив був значно обмежений унаслідок централізаторської політики Габсбургів.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Історіографічний аналіз досліджень становлення станово-представницьких органів влади у слов'янських країнах XV–XVII ст. показав, що тема була широко охоплена у роботах істориків, політологів та правознавців. Проте, незважаючи на значну кількість праць, багато аспектів, зокрема порівняльний аналіз станово-представницьких органів у різних слов'янських країнах, потребують подальшого дослідження. Важливими є роботи, що досліджують взаємодію між монархічною владою та представниками різних соціальних груп, а також вплив цих органів на розвиток правових і політичних інститутів.

2. Аналіз історичних передумов формування станово-представницьких органів у слов'янських країнах виявив важливу роль соціально-економічних та політичних факторів, таких як розвиток феодалізму, зростання впливу міського населення, потреба у залученні представників різних станів для забезпечення політичної легітимності та стабільності. Встановлено, що станово-представницькі органи виникли як відповідь на потребу монархів у підтримці основних соціальних груп та забезпеченні їхніх інтересів у процесах прийняття важливих політичних рішень.

3. Структура, функції та повноваження станово-представницьких органів у Польщі та Чехії у XV–XVII ст. мали значні відмінності, але також і спільні риси. У Польщі Сейм став важливим органом представництва шляхти, який активно впливав на політичне життя, в той час як у Чехії станово-представницькі органи були менш впливовими і мали інші механізми функціонування через специфіку правової та політичної системи. Загалом, ці органи виконували функції, які включали ухвалення важливих законів, податки, питання війни та миру, а також монарші права.

4. Роль станово-представницьких органів у політичній системі слов'янських країн XV–XVII ст. полягала в тому, що вони стали важливим елементом у розбудові державності. Вони дозволяли різним соціальним станам, зокрема шляхті, мати вплив на прийняття політичних рішень, забезпечуючи тим самим баланс між монархом та суспільством. Ці органи також мали важливе значення для розвитку правових інститутів, зокрема через ухвалення законів, що регулювали правовідносини між державою і громадянами.

5. Взаємодія між соціальними станами і владними інституціями, що здійснювалася через діяльність станово-представницьких органів, була складною і часто суперечливою. У Польщі шляхта мала значний вплив на політичні процеси, що дозволяло їй домінувати в Сеймі, в той час як у Чехії ця взаємодія була менш виражена через сильний вплив монархії та менш розвинену шляхту.

6. Порівняльний аналіз станово-представницьких органів у Польщі та Чехії з іншими європейськими країнами, такими як Франція та Велика Британія, показав, що хоча в Польщі та Чехії ці органи мали свої унікальні риси, вони не були ізольованими явищами. Польський Сейм, зокрема, порівняно з Генеральними штатами у Франції та Британським парламентом, мав більш вагомий вплив на політичний процес, проте був обмежений в своїх можливостях через систему «заблокованих рішень». Французькі Генеральні штати та Британський парламент також служили важливими інструментами взаємодії між монархією та різними соціальними групами, і хоча у Франції роль цих органів була зменшена після абсолютизму Людовика XIV, але набула великої ваги в Установчих зборах і Національному зібранні.

7. Значення станово-представницьких органів влади у Польщі та Чехії та їхнє місце в контексті європейської історії полягає в тому, що вони стали важливими етапами у розвитку представницької демократії, зокрема через участь різних соціальних станів у політичному процесі та участь шляхти в управлінні державою. У Польщі, завдяки активній діяльності Сейму, шляхта здобула вагомий політичний вплив, що сформувало особливу модель політичної системи, засновану на принципі «liberum veto», який дозволяв кожному депутатові заблокувати важливі

рішення. Це стало певним кроком до формування більш демократичних інститутів в Європі, хоча й з обмеженнями, які стримували ефективність цих органів.

У Чехії станово-представницькі органи також зіграли важливу роль у визначенні політичного курсу країни, хоча їхня функціональність була менш виражена через сильну монархічну владу. Однак, незважаючи на менш виразну роль у політичному житті, чеські органи влади, зокрема земські сейми, стали свідченням розвитку представницьких практик у Східній Європі.

У європейському контексті станово-представницькі органи Польщі та Чехії стали основою для подальшого розвитку парламентських систем у Європі, адже вони відображали спроби балансування монархічної влади та інтересів різних соціальних груп. Вивчення цих інститутів дає змогу зрозуміти етапи формування сучасних парламентських моделей, таких як англійський парламент чи французькі Генеральні штати, та їх вплив на політичну культуру Європи, зокрема на розвиток ідеї народного суверенітету та участі громадян у політичному процесі.

Отже, дослідження становлення станово-представницьких органів у слов'янських країнах XV–XVII ст. дозволяє зробити важливі висновки щодо еволюції політичних інститутів у Східній Європі, а також виявити важливі аспекти, що мають значення для розуміння сучасних політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bardach J. Początki Sejmu. [in:] J. Michalski (ed.), Historia sejmu polskiego, vol. I: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej, Warsaw 1984.
2. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., Historia ustroju i praw polskiego. Warszawa, Lexis Nexis, 2016. <https://www.empik.com/historia-ustroju-i-prawa-w-polsce-krzyzanowski-lech,p1463267801,ebooki-i-mp3-p?>
3. Battegazzorre F. Representative Assemblies in Early Modern European State-Building: Evidence from Four Experiences. Australian Journal of Politics and History: Volume 69, Number 2, 2023, pp. 171–189.
4. Borucki M. Sejmy i sejmiki szlacheckie. Warszawa, Książka i Wiedza, 1972.
5. Čechura J. České země v letech 1437–1526. Vol. 2, Jagellonci na českém trůně 1471–1526. Prague, 2012.
6. Čornej P., Bartlová M. Velké dějiny zemí Koruny české. Vol. 6, 1437–1526. Prague, 2007.
7. Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza, Warsaw, 2002.
8. Choińska-Mika J. Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów, Warsaw, 1998.
9. Davis N. God's Playground. A History of Poland. Vol. 1: The Origins to 1795, Vol. 2: 1795 to the Present. Oxford, Oxford University Press, 1981.
10. Dziegielewska J. Sejmy elekcyjne – elektorzy – elekcje 1573–1674, Pułtusk 2003.
11. Ekes J. Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady “ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej, Siedlce 2001.
12. Grodziski S. Porównawcza historia ustrojów państwowych, Kraków 1998.
13. Grzybowski K. Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia. Warsaw 1959.

14. Gzella J. Małopolska elita władzy w okresie rządów Ludwika Węgierskiego w Polsce w latach 1370–1382. Toruń 1994.
15. JANÁČEK J. České dějiny: Doba předbělohorská I/12, 15261547, Praha 19711984
16. JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
17. Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., Historia państwa i prawa Polski, Vol. 2: Od połowy XV wieku do r. 1795, ed. by J. Bardach, Warszawa, 1966.
18. Kadlec J. Přehled českých církevních dějin III. Praha, 1991;
19. KrákoravP. Vývoj správy a samosprávy v českých zemích. Olomouc 2017.
20. Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej, Warsaw, 1995, pp. 117–118.
<https://www.scribd.com/document/797120647/12-Sejm-Rzeczypospolitej-Szlacheckiej-Do-1763-Roku-Wojciech-Kriegseisen?>
21. Krzyżanowski S. (ed.), Album Paleographicum. no. 25. Cracoviae 1935.
22. Kubík V. (ed.). Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471–1526). Budweis, 2005.
23. Kuthan J. Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců. Vol. 1, Král a šlechta. Prague, 2010.
24. Łaszewski R., Salmonowicz S., Historia ustroju Polski, Toruń, 1995.
25. Litwin H., Maciak D. Sejm polski w połowie XVII wieku, Warsaw, 1983.
26. Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa, 1999.
27. Malec D., Malec J. Historia administracji i myśli administracyjnej, 2nd ed., Kraków, 2003.
28. Malec J. Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w nowożytnej Europie, 2 nd ed., Kraków, 2003.
https://www.academia.edu/101538638/Szkice_z_dziejów_federalizmu_i_myśli_federalistycznej_w_nowożytnej_Europie?
29. Malec J. Ustrój polityczny [in:] Encyklopedia historyczna świata, Vol. 5: Historia nowożytna, ed. by A. Podraza, Kraków, 2000.

30. Malý K., Pánek J. (Eds.) Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619). Prague, 2001.
31. Michalski J. (ed), Historia Sejmu Polskiego. Warszawa, PWN, 1984.
32. Opaliński E. Sejm srebrnego wieku 1587–1652, Warsaw, 2001.
33. Pánek J. “Český i moravský sejm krajový w systemie politycznym Korony Czeskiej w kresie przedbiałogórskim (1526–1620),” in: Czechy a Polska na progu czasów nowożytnych, trans. E.J. Baron, W. Iwańczak, J. Tomaszewski, Toruń, 2014, pp. 201–215.
34. Pánek J., Tůma O. et al., 2018. A HISTORY OF THE CZECH LANDS. Charles University, 2018. <https://www.scribd.com/document/695110729/A-History-of-the-Czech-Lands-Jaroslav-Pa-nek-Oldr-ich-Tu-ma-2-Revised-Edition-2019-Karolinum-Press-Charles-University-9788024622279?>
35. Pawiński A. Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmiku walnego 1374–1505. Warsaw, 1905. <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5245/edition/5047?language=pl&>
36. Piekosiński F. Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich, vol. 14: 1900. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/8901/edition/15727?language=pl&>
37. Pošvár J. Politický vývoj ve Slezsku v letech 1471–1526. Opava, 1960.
38. H. Samsonowicz, Polska Jana Długosza, Warsaw 1994.
39. Šmahel F. “Pražské povstání 1483.” Pražský sborník historický 20 (1986): 35–102.
40. Statuty Kazimierza Wielkiego w opracowaniu O. Balzera. Poznań, 1947
41. Tradycje polityczne dawnej Polski, ed. M. Żaryn, A. Sucheni Grabowska, Warsaw, 1994.
42. URBÁNEK R. Věk poděbradský XV, České dějiny III/14, Praha 1915-1962; TÝŽ, Husitský král, Praha 1926.
43. Uruszczak W. Sejm walny koronny w latach 1506–1540. Warsaw 1980.
44. Uruszczak W., “Sejm walny wszystkich państw naszych”. Konstytucja Nihil novi i sejm w Radomiu w 1505 roku, Radom 2005.

- 45.Vorel P. Velké dějiny zemí Koruny české VII, 1526-1618, Praha-Litomyšl, 2005.
- 46.Vybíral Z. Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Prague, 2008.
- 47.Vybíral Z. Politická komunikace aristokratické společnosti v českých zemích na počátku novověku. Budweis, 2005.
- 48.Wierzchowiecka I. Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku, [in:] Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – Idee – Prawo, ed. by A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok, 2003.
- 49.Witkowski W. Trybunał Koronny w Lublinie – organizacja i funkcjonowanie, [in:] 400-lecie utworzenia Trybunału Koronnego w Lublinie, ed. by H. Groszyk, W. Ćwik, W. Witkowski, Lublin, 1982.
- 50.Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego, compiled by J. Sawicki, vol. 2, Warsaw, 1953.
- 51.Zarzycki W. Trybunał Koronny dawnej Rzeczypospolitej, Piotrków Trybunalski 1993.
- 52.Zarys historii Polski, ed. J. Tazbir, Warsaw 1982.
- 53.Балінський І. Нариси з історії феодалізму та феодального права в Польщі, Литві та на Україні // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права / за ред. Н. П. Василенка. Київ: Друк. Укр. акад. наук, 1926. XIV, 304 с. <https://esu.com.ua/pdf/file/40139.pdf?>
- 54.Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 462 с <https://lib.in.ua/95642-czina-svobody-istoriia-czentralno-shidnoi-ievropy-vid-serednovichchia-do-sogodennia>
- 55.Дворнік Френсіс. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. К: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 512 с
- 56.Зайцева Т. Д. Антропологія міст і міського права на руських землях Корони Польської в XIV – першій третині XVII ст. К., 2019. 465 с

57.Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с

58.Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. Львів, 2001.
https://chtyvo.org.ua/authors/Zashkilniak_Leonid/Istoriia_TsentralnoSkhidnoi_Ye_vropy

59.Коротка історія Чехії і Словаччини / Під ред. П.С. Федорчака. Івано Франківськ, 1999.
https://chtyvo.org.ua/authors/Fedorchak_Petro/Korotka_istoriia_Chekhii_i_Slovachyny_vyd_1999/

60.Крикун М., Зашкільняк Л. Історія Польщі. Львів, 2002. С. 5 – 36.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Zashkilniak_Leonid/Istoriia_Polschi_Vid_naidavnish_ykh_chasiv_do_nashykh_dniv.pdf?

61.Польша – нарис історії / за ред.: Влодзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича. Варшава, 2015. 365 с.
<https://archiwum.ipn.gov.pl/download/1/761521/ZaryshistoriiPolskiverukr.pdf>

62.Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян: давня доба, середньовіччя. Навчальний посібник для ВНЗ. К.: Либідь, 2011. 416 с
https://chtyvo.org.ua/authors/Yarovyi_Valerii/Khrestomatiia_z_istorii_zakhidnykh_ta_pivdennykh_slovian_Davnia_doba_Serednovichchia

63.Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (доба Середньовіччя). Укладач О. М. Присяжнюк. Одеса: Університет Ушинського, 2020. 226 с.